

**המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון**

**התערבות עבור ילדים ונוער שהוריהם התגרשו
או נמצאים בתהליכי פירוד וגירושין**

**מאת:
יהודה מור**

פתח דבר

אנו שמחים להגיש לעיונכם דו"ח מחקר המסכם פיתוח שירות התערבות עבור ילדים ונוער שהוריהם התגרשו או נמצאים בתהליכי פרוד. התוכנית הופעלה על ידי האגף לרווחה של עיריית רחובות בין השנים 1999 ל- 2002.

היוזמה לפיתוח שירות למשפחות במשבר על רקע פרוד וגירושין, הייתה של השירות לפרט ולמשפחה במשרד הרווחה, עיריית רחובות והמועצה למען הילד.

ברצוננו להביע את הערכתנו לעובדי השירות לפרט ומשפחה בראשות הגב' יעל הרמל ולעובדי אגף הרווחה בראשות הגב' דהאבה אייל ולגב' יעל שיפריס על עבודתן המקצועית ומסירותן להבאת התוכנית לידי אישור וביצוע בשטח.

חברי ועדת ההיגוי והעובדים בתוכנית התמודדו עם דילמות וקשיים מקצועיים וארגוניים משמעותיים, במהלך תקופת הניסוי.

הוגי התוכנית זיהו את הצורך לאפשר למשתתפים להיפגש כקבוצה ולהתמקד על הקשיים ועל המשאלות האישיים, לבחון את היחס של הסביבה המשפחתית והחברתית, לגבש את דעותיהם, לקדם בפועל את השינויים המתבקשים מתוך אלה ולמצוא דרך לביטוי עצמי.

חשוב להדגיש, שהתקופה הניסיונית ברחובות, והלקחים שנלמדו בה סייעו לפיתוח תוכניות המשך שהחלו לפעול במקומות נוספים.

תוכניות המשך בסיוע משרד הרווחה ואשלים נועדו לגבש את סל השירותים לילדים ולמשפחות במצבי מעבר ומשבר.

מחקר ההערכה בוצע על ידי מר יהודה מור ואנו תקווה שממצאי המחקר וההמלצות המופיעות בו ייסעו אף הם לפיתוח ועיצוב תוכניות המשך.

ברצוננו להודות למר יהודה מור על הליווי המחקרי, ולגב' טניה ליף, רכזת מפעלים מיוחדים בקרן למפעלים מיוחדים על עבודתה המקצועית המסורה.

שרית בייץ-מוראי
מנהלת תחום מפעלים מיוחדים

חברי ועדת ההיגוי – מפעל מיוחד **ילדים ומשפחות בהליכי גירושין**

- ❖ גב' יעל הרמל, מנהלת השירות לרווחת הפרט השירות לרווחת הפרט והמשפחה – משרד הרווחה
- ❖ גב' רונית צור, פקידת סעד ארצית לסדרי דין – משרד הרווחה
- ❖ גב' ניבה מילנר, פקידת סעד מחוזית לסדרי דין – משרד הרווחה
- ❖ מר שמואל לובר, פקיד סעד מחוזי – משרד הרווחה
- ❖ גב' דהבא אייל, מנהלת האגף לשירותים חברתיים – עיריית רחובות
- ❖ גב' אירית שיפריס, מנהלת המח' לטיפול במשפחה – עיריית רחובות
- ❖ ד"ר שוש גרינוולד, מרכזת תחום – אשלים, ג'וינט ישראל
- ❖ גב' מירה קרני – המועצה לשלום הילד
- ❖ גב' טניה ליף, מרכזת תחום מפעלים מיוחדים – המוסד לביטוח לאומי

הצוות שהפעיל את התוכנית

- ❖ גב' מיכל כריים, מטפלת משפחתית, פרוייקט ילדי גירושין – המח' לשירותים חברתיים – עיריית רחובות
- ❖ גב' סוסן לוי – מטפלת בילדים, פרוייקט ילדי גירושין - המח' לשירותים חברתיים – עיריית רחובות
- ❖ גב' אופירה רוינשטיין, סגנית מנהלת האגף לשירותים חברתיים ואחראית על ע"ק – עיריית רחובות

מנחות קבוצות ל"ערוץ המשפחתי":

- ❖ שרית כפיר
- ❖ אורית ורדי
- ❖ דליה חומש
- ❖ איריס אדר
- ❖ יהודית סימון
- ❖ אירית כרמל
- ❖ מיכל נרבר
- ❖ נילי זיו

תמצית

חיבור זה מדווח על ממצאי הערכה של המפעל המיוחד של הביטוח הלאומי ושותפיו "התערבות עבור ילדים ונוער שהוריהם התגרשו או נמצאים בתהליכי פירוד וגירושין", שהחל בעיר רחובות בנובמבר 1999 ונסתיים בנובמבר 2002.¹

ההתערבות ביקשה להתמודד עם ההשלכות של הגירושין על בני המשפחה הצעירים, הן בדרך של טיפול ישיר בהם והן דרך הטיפול בהוריהם.

המרכיבים החדשניים של התוכנית התמצו בכוללניות שלה ובמערכתיות – האמורים להתממש באמצעות "סל שירותים והתערבויות".

הכוללניות מבטאת שאיפה להתמודד עם מכלול הצרכים התמיכתיים והטיפוליים של הלקוחות. "סל שירותים והתערבויות" ממלא את דרישות הכוללניות, בהיותו מכיל מגוון של מענים ואמצעים שכל אדם נזקק יוכל לבחור מתוכם את הנדרש לו או שכל מטפל במסגרת השירות יוכל להפנות את לקוחו אליהם.

שילובו של השירות החדש בתוך המחלקה לטיפול במשפחה, הכוללת בתוכה פקידי סעד לסדרי דין ועובדים סוציאליים טיפוליים, העצים עוד יותר את מאפייני הכוללניות.

מרכיב "המערכתיות" מייצג את התפיסה הקובעת שכל אחד מבני הזוג המתגרשים וכל אחד מילדיהם מושפעים בצורה חזקה מן הגירושין ועל כן כל אחד מהם זקוק לתמיכה; שההורים הגרושים ימשיכו להקדיש על ילדיהם את השפעתם ועל כן הם צריכים למסד דפוס חיובי של הורות משותפת בצל הגירושין – דבר שקשה לעשותו ללא מסגרת תומכת ומאפשרת דיאלוג.

תפיסה זו השפיעה על קביעת אוכלוסיות היעד של ההתערבות: בו בזמן שילדים ונוער היו המושא המרכזי שלה (הסיסמא הפרסומית הייתה "אתם מתגרשים – שימו לב לילדים!"), אי אפשר היה שלא לטפל גם בהורים המתגרשים. השאיפה, אם כן, הייתה לטפל במשפחות שלמות, כשכל אחד מבניה מקבל טיפול בנפרד ושכל משפחה פרודה או גרושה משתפת בייעוץ משפחתי. מכאן השם שאימץ לעצמו השירות: "הערוץ המשפחתי".

"סל שירותים והתערבויות" תוכנן באופן שיקיף את המרכיבים הבאים:

- א. מרכיבים טיפוליים: ייעוץ משפחתי (תיווך או גישור), טיפול פרטני, קבוצות טיפול לאמהות, קבוצות טיפול לאבות (שהם בדרך כלל הורים לא משמורנים), קבוצות טיפול לילדים.
- ב. מרכיבי הדרכה וייעוץ ממוקד: ייעוץ חד פעמי, מרכז מידע, ייעוץ והדרכה טלפונית.
- ג. מרכיבים להעמקת יידע: סדנאות נושאיות, הרצאות לציבור הרחב, ספרייה בנושאי גירושין.

הרוב המכריע של מרכיבי הסל הוצעו בפועל ללקוחות, להוציא את מרכז המידע, הייעוץ וההדרכה הטלפונית וכן הסדנאות הנושאיות. היה אמנם ניסיון להתחיל בהקמת השירות הטלפונית שלא צלח, אך

---

1. בפועל, הפרויקט פעל באופן מלא 28 חודשים.

מעבר לכך המנהלים הגיעו למסקנה שבתנאים המקומיים אין הצדקה לו. הפעלת הסדנאות הנושאות חייבה אנרגיות שלא היו זמינות.

ברעיון סל השירותים, צריך לעשות הבחנה בין הסל מול הפרט לבין הסל מול המשפחה. הסל מול הפרט מייצג אפשרות לבחור בין טיפול קבוצתי לטיפול פרטני או בשניהם במקביל או ברצף, וכן בשאר המרכיבים הלא טיפוליים של הערוץ.

אולם, אחד מעמודי התווך של רעיון סל השירותים היה הרצון לאפשר לכל בני המשפחה הגרושה או בתהליך גירושין, ליהנות משירותי ייעוץ במתכונות "המערכתיות" הבאות:

- כל אחד מבני המשפחה משתתף בנפרד בקבוצה טיפולית או בשירותי ייעוץ;
- כל המשפחה, כיחידה אחת, משתתפת בשירותי ייעוץ או גישור (טיפול משפחתי).

הנחת היסוד הגלומה כאן היא שכדי להגיע לשגרת גירושין מכובדת ותקינה, להורות משותפת בונה, למניעת סרבנות-קשר מצד הילדים – הכרח הוא שכל בני המשפחה יתנסו בתהליך טיפולי או ייעוצי, באחת המתכונות שלעיל או בשתייהן יחד.

עובדי "הערוץ המשפחתי" טוענים שככל שיותר מבני המשפחה עברו טיפולים והגיעו להבשלה ולמודעות לגבי יחסם לגירושין, כן התאפשרו טוב יותר הידברות משפחתית והגעה להסכמים. כל המשפחות שבהן שני ההורים עברו קבוצות, לבסוף הקונפליקט בתוכן יושב, הגיעו להסדר טוב והיחסים בין ההורים טובים. זה אמור לגבי אלה שמגיעים לקבוצות כשהם עוד בתהליכי פירוד וגירושין, וגם לגבי אלה שכבר היו גרושים.

אם שני ההורים מעורבים בתהליך טיפולי (גם אם כל אחד לחוד), זה המפתח להתמודדות טובה יותר של הילדים עם הגירושין.

במהלך 28 החודשים של הפעלתו המליאה, הערוץ המשפחתי העניק 20 טיפולים פרטניים וכ-80 אנשים השתתפו בקבוצות (תוך חפיפה מסוימת בין המשתמשים בשני מרכיבים אלה). היעד שהציבו המתכננים בראשית הפרויקט עמד על 50 משפחות לפרק זמן זה, בהנחה ששני ההורים וילדיהם יקבלו שירותי טיפול שונים.

באשר להשתתפות בני המשפחה כיחידים בערוץ, נוכל לסכם כדלקמן:

- היו 8 מקרים בהם הורה ובנו השתתפו כל אחד לחוד במסגרת טיפולית של הערוץ – מתוכם 7 אמהות וילדן ואב אחד וילדו.
- נרשמו 10 מקרים בהם שני ההורים ולפחות ילד אחד נטלו חלק (כל אחד לחוד) בשירותים הטיפוליים. מבחינת ההורים, עשרת המקרים האלה התפלגו כלהלן:
האבות: 3 השתתפו בקבוצות ו-7 בטיפול פרטני
האמהות: 6 השתתפו בקבוצות ו-4 בטיפול פרטני.

כל עשרת זוגות ההורים הגיעו לטיפול לאחר שהשלימו כבר את תהליך הגירושין שלהם. הקונפליקט המשפטי של עצם הגירושין וחלוקת הרכוש והסדרי הראייה כבר מאחוריהם. המאפיין המאחד הוא שכל הזוגות נמצאים בריב על ההסדרים הפרקטיים של ביקור הילדים.

אפשר להסביר את נכונות האבות הללו להיכנס לטיפול בכך, שכעת הם מרגישים פנויים לעצמם ובעיקר כדי לטפח את יחסיהם עם ילדיהם.

חרף החשיבות המרכזית שיוחסה לו ברציונל של התכנית, אף לא זוג הורים אחד נענה להצעה להשתתף בייעוץ משפחתי, שמטרתו הייתה לאפשר לשני ההורים הגרושים לשוחח ביחד עם ילדם על נושאים שונים ולטפל בבעיות ספציפיות המצריכות תקשורת ישירה, במסגרת המציעה תיווך או גישור.

למרות הכוונה להרבות בשימוש בהתערבות זו, בפועל "זה לא עבד". ההתערבות הוצעה להורים באינטייך וכך כאשר סיימו טיפול פרטני או קבוצתי. לדעת מנהלת השירות, רוב הלקוחות "לא היו במקום" המאפשר שימוש בכלי הזה. מעצבי הסל חשבו שהיחידה ההורית הגרושה או בהליכי גירושין תגלה רמה יותר גבוהה של שיתוף פעולה מזו שהייתה במציאות ושמקעי הגירושין לא יכסו על ראייתם את טובת הילדים.

במציאות, רמת המתח בין ההורים הגרושים הייתה יותר גבוהה מזו המאפשרת לקיים התערבות מערכתית והציבה קושי שלא נלקח מראש בחשבון בניסיון להושיבם יחד. אמנם האמהות היו מודעות יותר מן האבות לצורך בייעוץ, אך לא רצו לפגוש את הבעלים לשעבר – מתוך כעס, מתח והביקורת ההדדית. גם האבות שמשותפים בקבוצת הגברים אינם רוצים לשתף בטיפול את נשותיהם לשעבר, עמן הם שרויים בסכסוך כבד.

עם זאת, קיימת האפשרות שחלק מן ההורים "בוגרי הטיפולים" הצליחו בכוחות עצמם להתכנס ולשוחח במשותף עם ילדיהם בנושאים בעלי חשיבות, ולא נזקקו לשירות. אפשרות זו לא נבדקה.

מרכיב הסל שהופעל באינטנסיביות הרבה ביותר הוא מרכיב הקבוצות הטיפוליות. בתקופת הפרויקט הניסויי התקיימו 10 קבוצות: 4 קבוצות הורים (3 קבוצות של אמהות משמורניות וקבוצה אחת – ארוכת טווח – לאבות לא משמורנים), קבוצת מתבגרים אחת לגילאי 12-14 ו-4 קבוצות ילדים: שתיים לגילאי 6-8, שתיים לגילאי 9-11.

קבוצות האמהות התקיימו לאורך 20 מפגשים, קבוצת המתבגרים ארכה 10 מפגשים, קבוצות הילדים נמשכו 15 מפגשים וקבוצת הגברים הייתה "קבוצת רכבת" מתמשכת, שנמשכה 35 מפגשים.

חלק מן הקבוצות הוערכו על ידי שאלונים שהועברו במתכונת של "לפני-אחרי", בנוסף לכך לשתי קבוצות של אמהות הועבר שאלון לבדיקת שביעות רצון מן השירות.

באופן כללי, הקבוצות נמצאו אפקטיביות מבחינת שינוי עמדות והתנהגויות שניתן לייחס לתכנים ולדינמיקה שאפיינו את הקבוצות.

אצל האמהות חל שיפור משמעותי במספר נושאי מפתח, כגון בתחושות כעס, אשמה, היפגעות וחוסר ביטחון; בניהול שיחות משמעותיות עם הילדים על מערכת יחסיהם עם האב; בידע שמאפשר להתמודד עם נטיית הילדים לשמור בסוד את דבר הגירושין ובזה המאפשר לקיים הורות משותפת על אף הגירושין.

מן השאלון שביקש מבוגרות שתי קבוצות טיפוליות להעריך את התנסותן בהן, ניכרת שביעות רצון כללית מרוב המרכיבים של השירות:

- מן התשומות המקצועיות;
- מן התשומות הטכניות;
- מן התהליך הקבוצתי;
- מן התוצאות החברתיות.

ניתן ללמוד על מידת שביעות הרצון מן השירות גם מתשובות הנשים לשתי שאלות אינדיקטיביות: המוכנות להמליץ לאחרות על השירות – וכאן הובעה נכונות גורפת – והנכונות להשתתף בקבוצת המשך, עליה השיבו בחיוב רוב הנשאלות.

באשר לתוצאות הטיפוליות: רוב הנשים ידעו למסור על שינוי חיובי כלשהו שחל אצלן, בעיקר בממדים הקשורים למיומנויות תקשורת בין אישית, שיפור הדימוי העצמי ורכישת דפוסי התמודדות. הנשים הספורות שטענו כי לא נתרמו כלל (חוץ מרכישת חברות) הן גרושות "ותיקות".

בנוסף לכך, מעל לשליש מן המשתתפות ציינו חסר והחמצה בתחומים מעשיים, הבולט שבהם תחום ההורות וההתמודדות עם הילדים. נראה שנשים אלה לא הסתפקו או לא החשיבו מספיק את הדינמיקה הקבוצתית שהתפתחה ואת ביטוייה הרגשיים וההכרתיים, ורצונן היה ביתר תכליתיות ועוצת קונקרטיים.

בסיכום המפגשים של קבוצת הילדים בגילאי 6-8 אומרות המנחות כי למרות גילם הצעיר, הילדים היו מאוד ורבליים ומשתפים.

בתשובות לשאלון מיוחד שהעברנו לאחת הקבוצות בגילאים אלה, ניתן לראות הצלחה מליאה של הקבוצה לגבי עיצוב עמדות הקשורות לרגשי אשם ופנטזיות של הילדים ביחס לגירושין. לעומת זאת, כמעט כל הילדים ממשיכים להרגיש לא כל כך נוח או לא נוח לדבר על הגירושין הן עם אמם והן עם אביהם.

באשר לקבוצה טיפולית עבור ילדים בני 9-11, ממצאי השאלונים שהועברו מראים על השפעה משמעותית של הקבוצה לגבי שיפור מצב הרוח של הילדים, ולגבי שינוי עמדתם ותגובתם ביחס להעברת דרישה כספית מאימא לאבא (הילד כבלדר) – שינוי מהסכמה והצדקה לאי הסכמה. השפעה בינונית נודעת לקבוצה על מצב הלימודים ועל אי שמירת הגירושין בסוד.

יש נושאים שבהם לילדים הייתה מלכתחילה עמדה התואמת את הכיוון אליו שאפו המנחות, כך שהקבוצה לא הייתה יכולה לשפר עוד יותר את המצב הטוב: האם הילד יכול להיות הסיבה לגירושי הוריו, היש משהו שהנשאל יכול לעשות כדי שההורים ישובו לחיות יחד? גם המצב בדבר קשרים עם חברים היה טוב מלכתחילה.

תשובות מגוונות התקבלו לגבי שמירת הקשרים עם בני דודים וסבים מצד אבא, לרבות הרעה בקרב 25% מן המשיבים.

קבוצת המתבגרים לבני 12-14 נתגלתה כקשה ביותר להקמה ולתחזוקה. מתוך 14 נרשמים החלו בפועל את הפגישות רק ארבעה (כולם בנים) ולבסוף נותרו רק שלושה. הקבוצה סיימה אחרי 10 מפגשים בלבד

ואף אחד לא הגיע למפגש הסיום, בו אמורים היו למלא שאלון עמדות ושביעות רצון. קיים ריאיון טלפוני עם השלושה, ועל פי התשובות נראה כי הקבוצה השפיעה באורח חיובי על כמה תחומי-מפתח הקשורים לעמדות והתנהגויות כלפי "מצב הגירושין" בקרב הילדים. הקבוצה הצליחה להפיג ולו מעט מן הלחצים המתלווים לצורך "לשמור סוד", לדימוי של חריג ויוצא דופן, לאי וודאות כיצד לנהוג במצבים משפחתיים חדשים. אין ספק כי מיעוט המשתתפים והיעדרויות התכופות של חלק מהם פגמו באפקטיביות של הקבוצה.

ביחס לטיפול הפרטני, המטפלות הפרטניות מדווחות כי יעדי הטיפול הושגו במקרים בהם התקיימו 10 או 12 הפגישות המתוכננות (חלק מן הטיפולים הופסקו בשל עזיבת מטפלות).

במהלך הפרויקט אורגנו שבע הרצאות לציבור הרחב. בקרב המנווטים את התכנית הניסויית היו הבדלי גישות לגבי מהות המרכיב הזה – האם לראותו כבעל ערך "התערבותי" ברמה הקהילתית בפני עצמו או האם לראותו בעיקר כמכשיר לגירוי ושכנוע לקוחות פוטנציאליים כדי להניעם להירשם למסגרות הטיפול המעמיקות יותר.

בכל מפגש עמדו לרשות המשתתפים גיליונות לרישום פרטים אישיים, בהם עשו שימוש כמחצית הנוכחים. הטלפונים שנרשמו שימשו את אנשי הערוץ כדי לזמן את האנשים לפעילות הקהילתית הבאה (ואכן לא מעטים נענו לכך) וכדי להציע להם את שאר השירותים (הצעה שלא זכתה להיענות כמעט בכלל).

יש לציין כי ביצוע הפעילויות הללו כרוך בעבודת שיווק אינטנסיבית הצורכת זמן רב, וכאשר מספר המשתתפים היה נמוך (בעיקר בהשפעת פיגועים שהתרחשו בסמיכות מועד), נטו המארגנים לעשות חשיבה שנייה לגבי כדאיות הנושא.

הספרייה שמשוה כמקור למאמרים ששוכפלו וחולקו למשתתפים בקבוצות על ידי המנחות; אנשים ספורים עלעלו במקום בספרים – אך עדיין לא נמצאה מתכונת מתאימה לשימוש נרחב בה.

במישור הארגוני, האתגר הגדול שעמד בפני מנהלי השירות היה נעוץ במשיכת מספיק לקוחות אליו ובעיתוי הנכון. פתיחת קבוצות טיפוליות התעכבה לא פעם, וחלקן נפתחו עם מספר משתתפים נמוך ממה שנקבע, בשל הרשמה לא מספקת שנמשכה על פני זמן רב יחסית.

עד מהרה התברר כי יש להשריש את השירות בקרב אוכלוסיית היעד הפוטנציאלית בעיר באמצעות שיטות שיווק מגוונות, שאכן ננקטו במהלך הזמן.

בטיפולים הפרטניים, רוב הנועצים לא שילמו את התשלום הנמוך שנקבע – 20 ₪ לפגישה – בטענת חוסר אמצעים. בקבוצות הטיפוליות נקבע תשלום כולל של 225 ₪ לילדים ו-300 ₪ להורים (הורים שהם וילדיהם השתתפו בו זמנית בקבוצות קיבלו הנחה של 50% בשתי הקבוצות) – וגם כאן נתגלו קשיי גבייה.

הפרויקט הצטיין במקצועיות הטיפולית הרבה של מפעיליו ובתמיכה המערכתית לה הוא זכה, שנבעו מהיותו משולב באופן אורגני באגף לשירותי רווחה וותיק ומסודר ושמנהלתו תפקדה גם כמנהלת המחלקה לטיפול במשפחה.

עבודת ההערכה ניסחה שלוש המלצות מרכזיות:

- (א) יש למצוא את הדרך שתאפשר לקיים טיפול מערכתי-משפחתי בהורים הגרושים וילדיהם, למשל בעזרת תיווך מדורג ויצירת חוזה מוקדם.
- (ב) על השירות לנסות למשוך יותר אבות לטיפולים קבוצתיים או פרטניים, בעיקר כאלה שסיימו את כל ההליכים המשפטיים והם פנויים לניסיון לשפר קשרי ההורות שלהם.
- (ג) יש להגביר המאמצים למניעה ראשונית בקהילה.

אם ימומשו שלוש שאיפות אלה, אפשר יהיה לומר כי המודל של רחובות השיג את כל מטרותיו.

ההמלצות האחרות להמשך הפעלת המודל מתייחסות לתכנון מקצועי של תהליכי השיווק, תוך שימת דגש על פילוח אוכלוסיות היעד לפי השלב בו הן נמצאות בתהליך הפרידה והגירושין; לפתיחת השירות בפני סבים וסבתות של ילדי הגרושים; להקמת מועצה רב שירותית עירונית לילדי גרושים.

הטמעת הפרויקט באגף מתבצעת אמנם ברמת משאבים נמוכה הרבה יותר מאשר בתקופה הניסויית – לא יהיו שתי מנחות לקבוצה ולא תינתן להן הדרכה חיצונית אחת לשבוע וכד' – אך המפעל המיוחד תרם להכשרה יסודית של מספר רב של מנחות, ליצירת מודעות גוברת לשירות בקרב הציבור ובקרב מוסדות ומערכות בעיר, וכן לבחינה יסודית ולחידוד תורה טיפולית וארגונית שעשויה לשמש בסיס לפעולות דומות אחרות.

תוכן העניינים

עמוד

1	מבוא
1	המרכיבים החדשניים של התכנית
2	הבסיס העיוני של התכנית
3	תהליך ההערכה
4	תיאור השירות
4	המבנה הארגוני
5	צוות האינטייק והיישום
5	תיאור תהליך ה"אינטייק"
6	המנחות הקבוצתיות
6	המדריכים המומחים החיצוניים
6	אבני דרך בהתפתחות השירות
6	שיווק וגורמים מפנים
7	סל התערבויות והשירותים
8	כיצד נולד הרעיון
8	תחולת הנתונים
8	הפעלה הסל הלכה למעשה: תיאור והערכה
15	תהליך הפעלת הסל
17	הקבוצות הטיפוליות
17	קבוצות ההורים
28	קבוצת הילדים
35	דיון
35	סל השירותים וההתערבויות
38	הקבוצות הטיפוליות
41	המלצות
41	פתיחה
41	המלצות מרכזיות
42	המלצות בתחום השיווק והיישוג
43	המלצות לגבי הפעלת הקבוצות הטיפוליות
44	המלצות לגבי האינטייק
44	המלצות כלליות
45	סיכום כללי
47	נספחים

מבוא

העבודה המוגשת במסמך זה מסכמת מהלכו ותוצאותיו של מפעל מיוחד במשך שלוש שנים (1999-2002), הנוגע בתופעה ההולכת ומתרחבת של גירושין, ובהשפעתם על ילדי הזוג המתגרש.

הרעיון לפתח התערבות ייחודית עבור ילדים ונוער שהוריהם התגרשו או נמצאים בתהליך פירוד או גירושין נולד בשנת 1995, כיוזמה משותפת של השירות לרווחת הפרט והמשפחה של משרד העבודה והרווחה ושל המועצה הלאומית לשלום הילד. שני גורמים אלה בקשו להציע מודל התערבות שמטרתו להקל על ילדי גרושים להסתגל ולהתמודד עם המצב המשפחתי החדש. מאוחר יותר הצטרף "אשלים" כשותף בכיר ומלא בעיצוב התכנית.

היוזמה מצאה הד באגף לשירותים חברתיים של עריית רחובות. המחלקה לטיפול במשפחה הובילה את היוזמה, שהייתה אמורה להוסיף מימד חסר לתחנה לייעוץ ביחסי נישואין ומשפחה שפעלה במסגרתה.

מצד אחד, כ-95% מלקוחות התחנה לייעוץ היו אנשים נשואים, ורק באופן מזדמן טיפלו בה בפניות של מתגרשים; מצד שני, חל גידול רב בשיעור המתגרשים בעיר ובמספר "ילדי גרושים". ממדי התופעה ומורכבות השלכותיה הצביעו על הצורך בהתמודדות ממוקדת, שתאפשר להקיף את מלוא אוכלוסיית היעד ותשכיל להעניק את השירותים הדרושים ברמה הגבוהה ביותר.

אנשי רחובות ו"אשלים" לא רצו בתכנית שתהיה "עוד מאותו דבר", אלא חתרו לתכנית ייחודית וחדשנית, ושכזאת תצליח גם לרתום את המחלקה למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי למימונה.

המרכיבים החדשניים של התכנית

המושג המרכזי המאפיין את כוונת המתכננים של ההתערבות הוא כוללניות. זאת, בשל השאיפה להתמודד עם מכלול הצרכים התמיכתיים והטיפוליים של הלקוחות. כוללניות זו תבוא לידי ביטוי באמצעות "סל שירותים", האמור להכיל מגוון של מענים ואמצעים שכל אדם נזקק יוכל לבחור מתוכם את הנדרש לו או שכל מטפל במסגרת השירות יוכל להפנות את לקוחו אליהם.

שילובו של השירות החדש בתוך המחלקה לטיפול במשפחה, הכוללת בתוכה פקדי סעד לסדרי דין ועובדים סוציאליים טיפוליים, העצים עוד יותר את מאפיין הכוללניות.

מושג נוסף מאפיין הוא "מערכתיות", המייצג את התפיסה שכל אחד מבני הזוג המתגרשים וכל אחד מילדיהם מושפעים בצורה חזקה מן הגירושין ועל כן כל אחד מהם זקוק לתמיכה; שההורים ימשיכו להקדיש על ילדיהם את השפעתם ועל כן הם צריכים למסד דפוס חיובי של הורות משותפת בצל הגירושין – דבר שקשה לעשותו ללא מסגרת תומכת ומאפשרת דיאלוג.

תפיסה זו השפיעה על קביעת אוכלוסיות היעד של ההתערבות: בו בזמן שילדים ונוער היו המושא המרכזי שלה (הסיסמא הפרסומית הייתה "אתם מתגרשים - שימו לב לילדים!"), אי אפשר היה שלא לטפל גם בהורים המתגרשים. השאיפה, אם כן, הייתה לטפל במשפחות שלמות, כשכל אחד מבניה מקבל טיפול בנפרד ושכל משפחה פרודה או גרושה משתתפת בייעוץ משפחתי.

הבסיס העיוני של התכנית

יוזמי התכנית הראשוניים ביססו את הצעתם על סקירת ספרות נרחבת, אשר מתוכה נביא קטעים להלן¹.

הגירושין הם תהליך בעל השפעה בתחומים רבים: כלכליים, פסיכולוגיים, סוציולוגיים וחינוכיים. השפעה זו יכולה להתמשך לאורך שנים רבות. בעקבות תהליך הגירושין חלים אצל חברי המשפחה – ילדים ומבוגרים – שינויים רבים, שהם מעבר לשינוי במערכת היחסים במשפחה.

ילדים החווים גירושין עוברים תהליך מורכב של התמודדות במטרה כפולה: מחד, עליהם לבנות יחסים חדשים, ומאידך עליהם לשמר יחסים קודמים, אך הפעם בעזרת מאפיינים אחרים. חלק מהילדים חשים כאב וגעגועים הנמשכים במשך חודשים ושנים. ילדים אלה נדרשים להתמודד עם עובדה שהם אינם אחראיים להיווצרותה, הם אינם יכולים לשנותה, אך הם נדרשים להסתגל למציאות החדשה הנוצרת.

Wallerstein ו-Kelly² מצאו, שכתוצאה מתהליך זה ילדים נותרים עצובים ומלאי טינה. הם רואים בגירושין את האירוע המשמעותי ביותר בחייהם, וזוכרים פרטים רבים באופן מדהים, בדומה למה שקורה במצבים פוסט טראומטיים. לאורך השנים משתנים הקשיים בהתאם לשלבי ההתפתחות של הילדים.

- Wallerstein³ מציינת שש מטלות מרכזיות שעל ילדי מתגרשים לעבור בדרך לשיקומם:
1. עליהם לקבל תמונה מציאותית אודות גירושי ההורים כדי שיוכלו לבנות מציאות ריאלית.
  2. עליהם להינתק מן הקונפליקט שבין ההורים ומן המאבקים סביב קבלת משמורת.
  3. עליהם להתגבר על תחושת האובדן.
  4. עליהם להתגבר על תחושות הכעס וההאשמה העצמית.
  5. עליהם לקבל את הגירושין כמציאות קבועה וסופית.
  6. עליהם לפתח ציפיות ותקוות לבניית מערכת יחסים משל עצמם.

מטלות אלה הן מטלות נוספות למשימות ההתפתחותיות הנורמטיביות שעל הילדים ועל המתבגרים לחוות ולהתמודד כחלק מתהליך הגדילה.

להורים תפקיד מפתח במתן כיוון, תמיכה ועזרה לילדיהם כדי שיצליחו להתמודד עם המטלות הללו, למרות שזוהי עבודה ברמה הרגשית.

ממצאים מרכזיים בתגובות ילדים שהוריהם התגרשו

Wallerstein & Kelly (1980) בדקו תגובות של ילדים במשך חמש שנים לאחר הגירושין, ובשלב מאוחר יותר הוסיפו ממצאים המדווחים על תגובותיהם של ילדים בגילאים של עשר וחמש עשרה שנה לאחר האירוע⁴. (Wallerstein et al., 1990).

-
1. לקוח מתוך סקירה שהוכנה על ידי ד"ר מיכל שמאי עבור "המועצה הלאומית לשלום הילד" ב-25 באוקטובר 1995.
  2. Wallerstein, J.S., and Kelly, J.B. (1980) Surviving the breakup. How children and parents cope with divorce. London: Grant McIntyre.
  3. Wallerstein, J.S. (1986) Children of divorce: Preliminary report of a ten year follow up of young children. American Journal of Orthopsychiatry, 54 (3) 444-
  4. Wallerstein, J.S., Tschann, J.M., Johnston, J.R., and Kline, M. (1990) Conflict, loss, change and parent-child relationships: Predicting children's adjustment during divorce. Journal of Divorce. 13 (4) 1-22

השלב הראשון נמשך עד שנה לאחר הגירושין, בשלב זה המוגדר כשלב אקוטי, מצאו החוקרים אופי תגובתי שונה הקשור לגיל הכרונולוגי וההתפתחותי של הילדים. בקרב הילדים בגילאי טרום ביה"ס נמצא פחד, גרסיה, בלבול, מבוכה, פנטזיות מבעיתות, תוקפנות וחוסר סיפוק.

בגילאי 6-8, נמצא אחוז גבוה של ילדים שביטאו עצב, געגועים, אבל, תחושת אובדן קשה. בגיל זה ביטאו פנטזיות לגבי אחריותם למצב שלוו בקונפליקט נאמנויות.

בגילאים 9-12 נמצא אחוז גבוה של ילדים שביטאו כעס, נאמנות כלפי אחד ההורים, כשהורה אחד מוצג כ"טוב" והשני כ"רע". כמו כן, נמצא שרבים מן הילדים היו עסוקים במאבקים על נושאים הקשורים ב"צדק". דבר זה לווה בכאב ודאגה באשר לעתידם, כולל חשש מקשיים כלכליים.

אוכלוסיית המתבגרים הייתה אוכלוסייה שביטאה פגיעות גבוהה ביותר.

תהליך ההערכה

ההערכה נשאה אופי של הערכה מעצבת, המלווה את התכנית ואת מפעיליה במגמה לאתר קשיים בזמן אמת ולהציע דרכי התגברות עליהם.

מעריך התכנית העביר שאלונים למשתתפי הקבוצות הטיפוליות במערך של "לפני" ו"אחרי", במגמה לבחון שינויים בעמדות והתנהגויות בתחומים שהקבוצות טיפלו בהם. כמו כן, נערך ריאיון טלפוני של בוגרות שתי קבוצות, כדי לעמוד על מידת שביעות רצון מן השירות ולקבל התייחסותן לשינויים ושיפורים שניתן להכניס בו. מסיימי קבוצת המתבגרים רואיינו טלפונית.

מן הראוי לציין כי קוטן הקבוצות שנבדקו והנשירה וההצטרפויות שאירעו בין העברת השאלון "לפני" לבין העברת השאלון "אחרי", הכתיבו שיטות מיוחדות לניתוח הממצאים.

הוערכו גם נושאים מנהליים- כגון שיווק, הפעלת סל השירותים, ניתוח מצבת כוח האדם והתפקוד הארגוני של השירות וכד' – בעזרת ריאיון אנשי מפתח של התכנית.

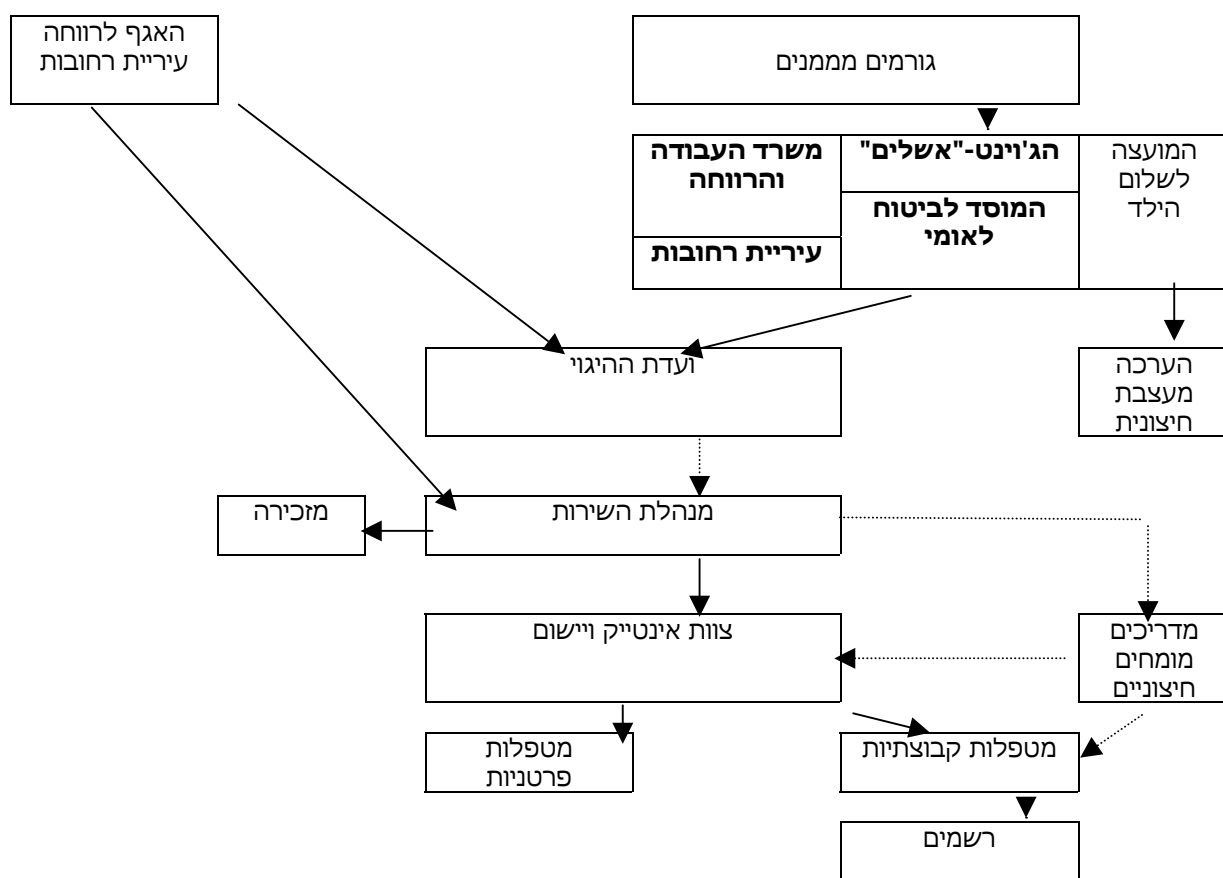
על כל הנושאים הללו נכתבו דו"חות הערכה שנדונו בישיבות של ועדת ההיגוי ובפגישות עם סגל התכנית.

תיאור השירות

המבנה הארגוני

התרשים שלהלן מתמצת את המבנה הארגוני של התכנית:

תרשים מס' 1: המבנה הארגוני

המאפיינים הבולטים של מבנה ארגוני זה הם כלהלן:

- ריבוי שותפים למימון הפרויקט, אף כי הביטוח הלאומי נשא בנטל הכספי העיקרי ולאחריו "אשלים" מן הג'וינט.
- קיומה של ועדת היגוי פעילה מאוד
- קיומו של צוות אינטייק ויישום כעמוד תווך מקצועי וניהולי (ראה פירוט בהמשך)
- קיום אפשרות לקבל הדרכה חיצונית על פי בחירת המטפלות ושיקול דעת של מנהלת השירות וכמובן על פי אפשרויות המימון.

צוות האינטייק והיישום

הצוות הורכב ממנהלת השירות ומשתי עובדות סוציאליות בכירות נוספות. צוות זה נועד לטפל בכל ההיבטים הפרקטיים של הפרויקט, החל משיווק ופרסום, דרך ראיונות האינטייק וכלה בכתיבת דו"חות שוטפים.

מנהלת השירות תפקדה בראש ובראשונה כמנהלת המחלקה לטיפול במשפחה; לצורך עיסוקה בפרויקט הוקצה לה ממשרתה בתחילה שלישי משרה ובהמשך חצי משרה. שתי העובדות הנוספות עבדו לפי שעות, 10 שעות שבועיות כל אחת. הצוות נפגש בקביעות אחת לשבוע.

תיאור תהליך "האינטייק"

האינטייק הוא תהליך המיון והאפיון של הפניות המגיעות לשירות, שבעקבותיו מתועלים הלקוחות לערוצי טיפול והתערבות שנמצאו מתאימים.

ברמה הטכנית, התהליך מתבצע כלהלן:

- הורה מעוניין פונה טלפונית אל מזכירות המחלקה – או מתייצב בה בעצמו – שם רושמת המזכירה פרטים ראשוניים להתקשרות בטופס ריכוז ונפתח לו תיק.
- באמצעות מנהלת השירות, התיקים מחולקים בין עובדות האינטייק האמורות ליצור קשר עם הפונה תוך שבוע ימים ולקבוע מועד לפגישה.

הפגישה מורכבת משלושה חלקים:

- תחילה, מסבירה העובדת את מהות השירותים, תוך פירוט המרכיבים של "סל ההתערבויות והשירותים" העומדים לבחירת הפונה.
- בהמשך, אם הביע ההורה נכונות להסתייע באחד משירותי הסל, עוברים למילוי שאלון מורכב ומפורט, המרבה בשאלות לגבי הילדים.
- השלב האחרון כולל חתימת ההורה הפונה על טופס הסכמה להשתתפות בנו בערוץ שנבחר.
- כאשר העובדת מציגה את הצורך בהשגת הסכמתו בכתב של ההורה השני, הרוב המכריע של הפונים – האמהות, בעצם – מבקשות שהעובדת הסוציאלית תטפל בכך. רק מיעוטן מתחייבות "להביא" את חתימת הגרוש בעצמן.

לפגישת האינטייק מוקדשת שעה שלמה, אך בעשרים אחוז מן המקרים נדרשת פגישה נוספת, בשל הצורך של הפונה לשתף את העובדת ברגשות שמציפים אותו ובעיותיו.

לא כל פונה המבקשת להשתתף בקבוצה טיפולית מתקבלת אליה: אם הבחינה עובדת האינטייק כי הפונה במצב נפשי סוער או טעון במידה כזו שיכול לפגוע בהשתלבותו הסבירה בקבוצה – הוא מופנה לטיפול פרטני ולעיתים לשירות אחר (כגון מניעת אלימות במשפחה). אם הפונה או ילדיו מטופלים טיפול נפשי, נערכת התייעצות בין עובדת האינטייק לבין המטפל לגבי האפקטיביות של השתתפותם בקבוצה.

עם גמר תהליך המיון, מתבקשים הפונים להמתין עד למועד תחילת הפעילות שהוסכמה.

המנחות הקבוצתיות

המנחות עבדו בזוגות בהפעלת הקבוצות הטיפוליות ובכל שאר המטלות הכרוכות בכך. הן הכינו תכנית מפגשים מפורטת, סיכמו כל מפגש והגישו דו"חות ביצוע והתקדמות. כמו כן, הן קיבלו הדרכה אחת לשבועיים ממדריכים חיצוניים, להם הן הגישו דו"חות "אני-אתה" (דו"ח המפרט אינטראקציות בקבוצה).

המדריכים המומחים החיצוניים

המדריכים נבחרו על ידי כל זוג מנחות, בהתאם לסוג קהל היעד שלהן. הם נתנו הדרכה שוטפת בשני משורים: הדינמיקה הקבוצתית המתהווה והתכנים העולים במפגשים.

כמטפלות פרטניות תיפקדו בעיקר שלוש העובדות הבכירות של צוות האינטייק; המזכירה שירתה את הצרכים של ההרשמה ושאר המטלות המזכירותיות; רשמים מתנדבים סייעו בתרשומת מילולית של מהלך המפגשים בקבוצות, בחלק מן הזמן ובחלק מן הקבוצות.

אבני דרך בהתפתחות השירות

הערות	אבן הדרך	חודש ושנה
	ישיבה ראשונה של ו. ההיגוי	נובמבר 1999
על ידי מכון "תכלית"	הגשת דו"ח הערכה ראשון	פברואר 2000
	הוצאה לאור של תשקיף וכרזה	יוני 2000
להטמעת השירות בפעולות האגף	יום עיון פנים אגפי	יוני 2000
	פתיחת ההרשמה	יולי 2000
	פתיחת קבוצת אמהות ראשונה	דצמבר 2000
	פתיחת קבוצת הגברים	יולי 2001
	יום עיון ודיווח לקהילה	יולי 2002
	ישיבת ועדת ההיגוי האחרונה	נובמבר 2002

מן הלוח אנו למדים כי הפרויקט הניסויי נמשך שלוש שנים, לאחר שהביטוח הלאומי ושאר השותפים נענו לפניית אנשי רחובות ואריכו את משכו ב-7 חודשים. העילה להארכה נעוצה בתהליך "ההמראה" הארוך יחסית, בו הקבוצה הטיפולית הראשונה נפתחה שנה לאחר פתיחתו הרשמית של הפרויקט.

שיווק וגורמים מפנים

שיווק התכנית היווה אחת המשימות המכריעות והבעייתיות ביותר במהלך הפעלתה. היה צורך להחדיר את השירות לתודעת אוכלוסיית היעד והגורמים המטפלים השונים כאחד. במהלך הזמן, כמעט לא נשאר שירות טיפולי או כזה הקשור באיזה שהוא אופן לילדים או להורים המתגרשים, שלא זכה לפניית ולביקורים של הצוות הבכיר למטרות שיווק. עם זאת, יעדי השיווק המרכזיים היו יחידות הסיוע של בתי המשפטי לענייני משפחה, בתי הדין הרבניים, הצוותים הטיפוליים בבתי הספר וקופות החולים – אלה האחרונות משום שרופא המשפחה יכול להבחין במצוקות נפשיות הקשורות לגירושין ולהפנות בהתאם. בסך הכול, היו אלה העובדים הסוציאליים הקשורים לאגף הרווחה שהפנו לתכנית את המספר הרב של לקוחות; כמו כן בלטו ארגוני הנשים ומערכות בית ספריות. הפרסום באמצעי התקשורת החל נותן את אותותיו החל מן השנה השנייה של התכנית, וכן התרבו פניות בהמלצת בוגרות הקבוצות.

סל התערבויות ושירותים

אחד מעמודי התווך ברציונל של השירות הוא הפעלתו של "סל התערבויות ושירותים", המספק מגוון אמצעים להתמודדות עם סוגיות ובעיות סביב הגירושין. אנו מציעים למיין את פריטי הסל שנהגה בראשית הפעלתו של השירות, בשלוש קבוצות: מרכיבים טיפוליים, מרכיבי הדרכה וייעוץ ממוקד ומרכיבים להעמקת הידע, כלהלן:

א. מרכיבים טיפוליים

- ייעוץ משפחתי (תיווך או גישור);
- טיפול פרטני;
- קבוצות טיפול לאמהות;
- קבוצות טיפול לאבות;
- קבוצות טיפול לילדים.

ב. מרכיבי הדרכה וייעוץ ממוקד

- ייעוץ חד פעמי;
- מרכז מידע, ייעוץ והדרכה טלפונית.

ג. מרכיבים להעמקת ידע

- סדנאות נושאות;
- הרצאות לציבור הרחב;
- ספרייה בנושאי גירושין.

רעיון הסל אמור לשרת מספר מטרות וצרכים:

א. לתת בידי המטפלים מגוון של כלים, כדי להתאים ללקוחות את הטיפול המיטבי לפי מצבם וצרכיהם, ובכלל זה שימוש ביותר משירות אחד בו זמנית או הפנייה לשירות אחר שבסל, עם סיומו או מיצויו של הטיפול בכלי מסוים.

ב. להגביר את הסיכויים להמעטת נזקי הגירושין, על ידי מתן אפשרות לכל או לחלק מבני המשפחה הגרושה או בהליכי גירושין, לקבל טיפול או ייעוץ – בין אם במסגרת מערכתית ובין אם כל אחד במסגרת משל עצמו.

ג. להציע ללקוחות מרחב בחירה של סוג הטיפול או ההתערבות הנראה מתאים בעיניהם בכלל או כשלב בתהליך התקרבותם ההדרגתית לטיפול מעמיק או יסודי יותר. ההתערבויות קצרות הטווח שבסל עשויות לספק לקוחות שנרתעים ממחויבות טיפולית ארוכת טווח ובכל זאת לדרבנם בהמשך לצרוך יתר השירותים.

ד. להיפתח אל הקהילה הרחבה, באירועים ומסגרות של למידה בנושאים הקשורים לגירושין וכן בהדרכה טלפונית אנונימית. פעילויות אלה עשויות לסייע ישירות חלק מן האנשים המשתתפים בהן, אך נודעות להן גם פונקציות סמויות, כגון הסרת הסטיגמה המיוחסת לגירושין ויצירת גירוי לקראת צריכה של שירותי הטיפול הניתנים באגף.

ה. הגיוון של היצע ההתערבויות ואפשרות הבחירה אמור לשוות אטרקטיביות ויוקרה לשירות, שתאפשר לו להתחרות עם המסגרות הפרטיות.

כיצד נולד הרעיון

רעיון הסל נולד מתוך ניתוח הצרכים של ילדי משפחות גרושות והרצון לעצב שירות ייחודי ואפקטיבי לנוכח המורכבות של הליכי הגירושין והשלכותיהם.

היה ברור לאנשי אגף הרווחה ברחובות ולאנשי "אשלים" כי רב הצורך בהתמודדות עם השלכות הגירושין על כל אחד מבני המשפחה, אך הרבה אנשים נמנעו מהתמודדות זו בשל סיבות שונות: פנייה ליעוץ פרטי כרוכה בהוצאות רבות, פנייה לשירותי אגף הרווחה מלווה בסטיגמה הלא מוצדקת המודבקת לשירות זה, וכן משום הבושה שחשים רבים בחשיפת בעיות הגירושין.

לפי כך, היה צורך להבנות שירות ציבורי שיהיה מושך ויוקרתי כדי לגבור על המכשולים שצוינו קודם. סל שירותים מגוון ומקצועי אמור לספק את הדרישות הללו.

כמו כן, סל השירותים אמור היה להגדיל את האופציות שבידי העובדים הטיפוליים, בהתמודדותם עם ביטויים שונים ועוצמות שונות של השלכות הגירושין.

תחולת הנתונים

הנתונים לגבי צריכת השירותים השונים מתייחסים לתקופה של 28 חודשים, מאז הוחל בהרשמה לתכנית ועד לסיומו של המפעל המיוחד של הביטוח הלאומי, בנובמבר 2002.

הפעלת הסל הלכה למעשה: תיאור והערכה

בחלק הראשון של פרק זה נתאר ונעריך את שירותי הסל שהופעלו, המהווים רוב גדול מאלה שתוכנן להגיש מלכתחילה. בסוף הפרק נתייחס לשני השירותים שכלל לא הופעלו: מרכז מידע, ייעוץ והדרכה טלפוני וסדנאות נושאיות.

מרכיבים טיפוליים

1. ייעוץ משפחתי (תיווך או גישור)

א. תיאור

מטרת השירות היא לאפשר לשני ההורים הגרושים לשוחח ביחד עם ילדם על נושאים שונים, במסגרת המציעה תיווך או גישור.

השירות מיועד להורים שמסיבות שונות אינם יכולים לארגן בעצמם פגישות משותפות אך מעוניינים בכך.

ב. הפעלה ושימוש

שירותי התיווך או הגישור אמורים להינתן על ידי עובדות מקצועיות מיומנות לכך העובדות בתחנה.

בפרסומי השיווק מוזכרת האפשרות לטיפול "במסגרת משפחתית" ללא כל הבהרה נוספת, אך באינטייק מוזכר ומוצע השירות לפונים.

עד כה השירות ניתן במקרה אחד בלבד ובאופן חלקי, בו הוזמן עורך דין (בהתנדבות) לגישור לגירושין שבסיומו נחתם הסכם גירושין בין ההורים. האישה עברה תחילה טיפול פרטני ובסיומו הצטרפה לקבוצה טיפולית. האב, שאלה גירושיו השלישיים, עבר טיפול פרטני. בתום הקבוצה בה השתתפה האם, נעשה הגישור (הילדים לא נטלו חלק בגישור ולא בשירות אחר של האגף).

ג. הערכה

חרף החשיבות המרכזית שיוחסה לו ברציונל של התכנית, אף לא זוג הורים אחד נענה להצעה להשתתף בייעוץ משפחתי, שמטרתו הייתה לאפשר לשני ההורים הגרושים לשוחח ביחד עם ילדם על נושאים שונים ולטפל בבעיות ספציפיות המצריכות תקשורת ישירה, במסגרת המציעה תיווך או גישור.

למרות הכוונה להרבות בשימוש בהתערבות זו, בפועל "זה לא עבד". ההתערבות הוצעה להורים באינטייק וכן כאשר סיימו טיפול פרטני או קבוצתי. לדעת מנהלת השירות, רוב הלקוחות "לא היו במקום" המאפשר שימוש בכלי הזה. מעצבי הסל חשבו שהיחידה ההורית הגרושה או בהליכי גירושין תגלה רמה יותר גבוהה של שיתוף פעולה מזו שהייתה במציאות ושמשקעי הגירושין לא יכסו על ראייתם את טובת הילדים.

במציאות, רמת המתח בין ההורים הגרושים הייתה יותר גבוהה מזו המאפשרת לקיים התערבות מערכתית והציבה קושי שלא נלקח מראש בחשבון בניסיון להושיבם יחד. אמנם האמהות היו מודעות יותר מן האבות לצורך בייעוץ, אך לא רצו לפגוש את הבעלים לשעבר-מתוך כעס, מתח והביקורת ההדדית. גם האבות שמשותפים בקבוצת הגברים אינם רוצים לשתף בטיפול את נשותיהם לשעבר, עמן הם שרויים בסכסוך כבד.

עם זאת, קיימת האפשרות שחלק מן ההורים "בוגרי הטיפולים" הצליחו בכוחות עצמם להתכנס ולשוחח במשותף עם ילדיהם בנושאים בעלי חשיבות, ולא נזקקו לשירות. אפשרות זו לא נבדקה.

2. טיפול פרטני

א. תיאור

הכלי נועד למזער את הנזק של הגירושין דרך תהליך טיפולי אינדיבידואלי. הוא מיועד למי שאינו מתאים לטיפול קבוצתי, אם בשל מצבו הרגשי, אם בשל מורכבות בעיותיו שאינה מאפשרת לו להתחלק עם אחרים בקשייו ואם בשל התרכזות מופרזת בעצמו – ובלבד שבעיות הגירושין יהוו מוקד הטיפול.

ב. הפעלה ושימוש

מנהלת השירות ושתי עובדות נוספות המוסמכות לטיפול פרטני יועדו לכך במסגרת השעות שהפרויקט הניסויי הקציב, שעה לשבוע לכל לקוח.

השירות מוזכר בפרסומים, הוא מוצג בהרצאות שיווק ובאינטייק הוא מועלה כחלופה למי שאינו מתאים לטיפול קבוצתי.

עד כה השתמשו בשירות זה 20 לקוחות, חמישית מכל ההתערבויות הטיפוליות שבוצעו. הטיפול נמשך 10 עד 12 פגישות.

המטפלות לא קיבלו הדרכה מגורם חיצוני, אלא פעלו כקבוצת עמיתים.

ג. הערכה

ראוי לציין כי המהלך התקין של הטיפולים הופרע בשל "הידלדלות" לא מתוכננת של הצוות: אחת המטפלות עזבה את תפקידה באמצע תהליך הטיפול מסיבות אישיות, וחלק מן המטופלים שלה הועברו לאחת המטפלות האחרות. כאשר גם זו יצאה לשנת שבתון לאחר שסיימה את הטיפולים, התגלה קושי לאישי את התפקידים שהתפנו, על רקע אי הסכמתם של מועמדים שרואיינו לחלקיות המשרה המוצעת.

לפי כך, חלק מן המטופלים ומן הממתינים לטיפול הופנו למטפלים של התחנה לייעוץ לנישואין, חלק הופנו לקבוצות טיפוליות וחלק נשרו כליל – אם כי אחדים מאלה הנושרים חזרו לטיפול מאוחר יותר. הדוגמאות מראות כי למרות הקשיים שנוצרו, השירות הפגין גמישות גדולה ויכולת למציאת מחליפים ותחליפים, ואף למשוך חזרה לקוחות שעזבו.

צריך גם לומר כי עם סיום הפרויקט המיוחד, לא יהיו זמינים המשאבים שאפשרו הקצאת שלוש עובדות מיומנות לטיפול פרטני אינטנסיבי.

הלקוחות נתבקשו לשלם 20 ₪ למפגש, אך הרוב המכריע כלל לא שילם, מפאת חוסר אמצעים.

קיים קושי אימננטי להעריך את התוצאות של הטיפול הפרטני, בשל חיסיון הלקוח המאפיין אותו. מנהלת השירות מדווחת כי מטרות הטיפול הושגו ברוב המקרים בהם הטיפול הגיע לסימו כמתוכנן.

3. קבוצות טיפול (בנפרד לילדים, לאמהות ולאבות)

הערה מקדימה:

תיאור מפורט של הקבוצות שהתקיימו וממצאי שאלוני ההערכה שהועברו למשתתפים יופיעו בהרחבה בפרק נפרד של דוח זה.

א. תיאור

מטרת קבוצות הטיפול היא למזער את הנזק שבגירושין באמצעות תהליך קבוצתי המעניק למשתתפים תמיכה של "הדומים במצבם" ומאפשר למידת דרכי התמודדות.

קהל היעד מורכב מכל ילד והורה שנמצאו מתאימים באינטייק לסוג זה של התערבות. כבלתי מתאים לקבוצה נקבע מי שמצבו הרגשי מנבא הצפה שהקבוצה לא תוכל להכיל ומי שמראה התרכזות מופרזת בעצמו, שלא תתרום לתהליך הקבוצתי.

ב. הפעלה ושימוש

בתום 28 חודשים מפתיחת ההרשמה לערוץ, הנתונים מראים כי בתקופה זו הופעלו שלוש קבוצות אמהות, קבוצת אבות אחת וחמש קבוצות ילדים (שתיים לגילאי 6-8, שתיים לגילאי 9-11, ואחת לגילאי 12-14), סך הכול 80 משתתפים.

קבוצות האמהות נמשכו לאורך 20 מפגשים, קבוצות הילדים ארכו 15 מפגשים, קבוצת המתבגרים ננעלה אחרי 10 מפגשים וקבוצת הגברים התקיימה במתכונת של "קבוצת רכבת", קבוצה פתוחה הקולטת כל

הזמן מצטרפים חדשים ומאפשרת לחדש את ההשתתפות גם לאחר היעדרות ממושכת. הקבוצה נסגרה אחרי 35 מפגשים.

חוץ מקבוצת המתבגרים, לכל קבוצה היו שני מנחים בו זמנית (קבוצת הגברים החלה עם הנחייה זוגית ונמשכה עם מנחה בודד). בחלקן נכח צופה-רשם מתנדב.

רוב המנחות באו מצוות התחנה, מיעוטן מן החוץ.

דומה כי מאמץ השיווק העיקרי מכוון להתערבות הקבוצתית. היא מוזכרת בברושר, מודגשת בהרצאות השיווק ומומלצת בפגישות האינטייק.

ג. הערכה

קבוצות הטיפול מהוות ההתערבות המובילה, הנבחרת על ידי רוב הפונים המבקשים להסתייע בשירות.

ממצאי שאלוני ההערכה (שכאמור, מוצגים בהרחבה בפרק נפרד) מצביעים על שביעות רצון גבוהה של המשתתפים, הן מן ההיבטים הטיפוליים של הקבוצות והן מן ההיבטים הטכניים.

עובדי השירות מציינים כי ההשתתפות בתהליך הקבוצתי מובילה ליתר פתיחות והבנה של "מצב הגירושין", המאפשרים התמודדות מוצלחת עם הקשיים והגעה להסכמות בין ההורים לגבי ההורות המשותפת בעתיד.

יש לציין כי בתום קבוצות הטיפול בילדים, מתקיימת פגישת משוב בין המנחות לבין כל אחד מן ההורים (בנפרד), בה נמסרים עיקרי הדברים והשינויים שחוזה הילד בקבוצה. הפגישה נערכת ללא נוכחות הילד, אך בידיעתו.

במהלך הפעלת הקבוצות, נתגלו ונידונו מספר בעיות ארגוניות בעלות השלכה על הדינמיקה הקבוצתית, כגון מתי "לסגור" את הקבוצה (כלומר, באיזה שלב מתחילת הקבוצה אין לאפשר הצטרפות של משתתפים חדשים) וההחלטה הייתה לסגור אחרי המפגש החמישי; מהו גודל הקבוצה האופטימלי, וועדת ההיגוי קבעה 12 משתתפים; האם לנסות לווסת את היחס בין משתתפים "טריים" לבין משתתפים "וותיקים" מבחינת הזמן שעבר מאז החל תהליך הפרידה או הגירושין, והסיכום היה כי אין זה אפשרי בהתחשב בהיקף ההרשמה לקבוצות אך ברור שקיימת תרומה הדדית בין שתי תת הקבוצות אלה של משתתפים; האם להחזיר מדמי ההשתתפות לאלה שעזבו לפני תום הקבוצה (התשלום נקבע בגובה של 20 ₪ לכל מפגש) .

מרכיבי הדרכה וייעוץ ממוקד

1. ייעוץ חד-פעמי

א. תיאור

שירות זה מציע פתרון לסוגיות נקודתיות למי שאינו רוצה מחויבות ארוכת טווח ומבקש מידע ממוקד או מענה לשאלות ספציפיות. נתפס על ידי מנהלי השירות כמרכיב מאוד שולי – אלא אם כן הוא משמש פתח עבור הלקוח לצריכת שירותים ממושכים יותר.

למרכיב זה של הסל שני סוגים של קהלי יעד: סוג אחד הם לקוחות שמאוד חוששים מטיפול תהליכי; סוג שני הם כאלה שכבר עברו את כל התהליך ונותרה להם סוגיה נקודתית להבהרה.

ב. הפעלה ושימוש

מספר עובדות מיומנות של התחנה לייעוץ ושל השירות תדרכו לקראת מתן שירות זה.

היו בסך הכול 8 מקרים של שימוש בשירות, מספר הכולל שלושה מקרים של פגישות אינטייק שנמשכו יותר מפעם אחת ושמנהלת השירות רואה אותן כפגישות ייעוץ ואף כטיפול ממוקד וכן מקרים של אנשים שחזרו לפגישת ייעוץ אחת אחרי זמן ממושך מקיום האינטייק.

ג. הערכה

רוב מוחלט של המשתמשים בשירות היו אימהות למתבגרים. הן ביקשו לברר אופציות משפטיות או טיפוליות, בהיותן שריות ברמת קונפליקט גבוהה מאוד (כגון הורים ששניהם היו במעצר על רקע גירושים).

מרכיב זה של הסל היה זמין תמיד לפונים, לפי תאום מראש. פונים שהשאירו טלפון קיבלו קריאה חזרה ממנהלת השירות ונקבעה פגישה, והמתנה נמשכה בין שבוע לשבועיים.

הייעוץ החד פעמי יכול היה להינתן על ידי כל אחת מעובדות השירות, שבתור פקידות סעד לסדרי דין וכונניות היו בעלות מיומנות ויכולת להתייחסות ממוקדת בזמן מצוקה, בעלות יכולת לאבחון מידי, לשאילת השאלות הנכונות ואמפתיה.

לעובדות אלו שולם במסגרת מספר השעות שהוקצה להן בפרוייקט הניסויי. הלקוחות לא שילמו, למרות שנתבקשו לשלם 20 ₪ לפגישה אינדיבידואלית.

כדוגמא לכוחו של מרכיב זה לעודד צריכת יתר השירותים מאוחר יותר, נציין ששני גברים ואישה אחת הצטרפו לקבוצות טיפוליות בעקבות הייעוץ.

מרכיבים להעמקת הידע

1. הרצאות לציבור הרחב

א. תיאור

המטרות של מרכיב זה של הסל הן:

- להרחיב ידע ותובנות של מבוגרים לגבי השלכות הגירושין על תחומים שונים בחיי ילדים ונוער.
- להסיר הסטיגמה והבושה המלוות העיסוק בנושא הגירושין.
- לשמש אמצעי שיווקי לשאר מרכיבי השירות.

ההרצאות – והצגות התיאטרון שנוספו להן – מיועדות להורים גרושים או בתהליך, לקרובי משפחתם, למבוגרים הבאים במגע חינוכי עם ילדים ועם נוער שהוריהם התגרשו.

ב. הפעלה ושימוש

עד כה בוצעו שבע פעילויות, כלהלן:

- 25.03.01 הצגה לקהל הרחב "הסיכוי האחרון", מאת א. מילר, על ידי הרכב שחקנים מקצועיים. נכחו 90 אנשים, מתוכם 30 המשתתפים בפעולות הערוץ המשפחתי.
- 29.10.01 הרצאה מפי דר' זאב וינר (פסיכותרפיסט) בנושא "גירושין כמשבר והדרכים להתמודדות איתו". נכחו 40 איש
- 12.11.01 הרצאה וקטעי סרטים מוסברים, מפי מר ניסים דיין, בנושא "המשפחה עידן המודרני" (השינוי בתפיסת המשפחה משנות ה-40 ועד ימינו). נכחו 40 איש.
- 19.12.01 הרצאה מפי גב' רחלי בש (עו"ד), בנושא: "זכויות הילד בהליך הגירושין". (לא נמסרו פרטים על מספר המשתתפים)
- 16.01.02 הרצאה מפי גב' שרה אוסטרוב, בנושא "דפוסים בונים והורסים כפי שמתקפים בספרות ובמציאות". (לא נמסרו פרטים על מספר המשתתפים)
- 30.01.02 הרצאה בנושא "העצמת הסמכות ההורית במשפחה חד הורית" (בשיתוף בית הספר העירוני להורים) מפי דר' אבי מדלר. נכחו 80 איש.
- 19.03.02 הצגת תיאטרון בהשתתפות הקהל, בנושא "דילמות הוריות במשפחות חד הוריות", על ידי התיאטרון הקהילתי. נכחו 30 איש ואישה.
- הפעילויות היו כרוכות בתשלום: להרצאה בודדת נגבו 25 ₪, ולסדרה של ארבע הרצאות נגבו 80 ₪. עבור הצגת התיאטרון שילמו 25 ₪ וההשתתפות בהצגת התיאטרון הקהילתי עלתה 15 ₪ למשתתף.

ג. הערכה

הפעלת ההרצאות לציבור הרחב התעכבה בשל העומס שהיה מוטל על הנהלת התכנית בארגון פעילויות שזכו לעדיפות גבוהה יותר, כגון הטיפול הקבוצתי והטיפול הפרטני. בקרב המנווטים את התכנית הניסויית היו הבדלי גישות לגבי מהות המרכיב הזה – האם לראותו כבעל ערך "התערבותי" ברמה הקהילתית בפני עצמו או האם לראותו בעיקר כמכשיר לגירוי ושכנוע לקוחות פוטנציאליים כדי להניעם להירשם למסגרות הטיפול המעמיקות יותר.

יש לציין כי ביצוע הפעילויות הללו כרוך בעבודת שיווק אינטנסיבית הצורכת זמן רב, וכאשר מספר המשתתפים היה נמוך (בעיקר בהשפעת פיגועים שהתרחשו בסמיכות מועד), נטו המארגנים לעשות חשיבה שנייה לגבי כדאיות הנושא.

בשלב מסוים בתהליך ארגון ההרצאות, יזמו מנהלות התכנית מהלך של שיתוף פעולה עם בית הספר העירוני (רחובות) להורים, מתוך הכרה שלאנשי בית הספר יש ידע רב בנושאי הורות ושהשותפות גם תקל על המשימות הארגוניות ועל ההוצאות הכספיות וגם תניב מספר משתתפים רב יותר. יתר על כן: הובעה השאיפה שהמפגשים ייהפכו לפורום חד חודשי קבוע, להורים בהליכי פרידה וגירושין.

בכל מפגש עמדו לרשות המשתתפים גיליונות לרישום פרטים אישיים, בהם עשו שימוש כמחצית הנוכחים. הטלפונים שנרשמו שימשו את אנשי הערוץ כדי לזמן את האנשים לפעילות הקהילתית הבאה (ואכן לא מעטים נענו לכך) וכדי להציע להם את שאר השירותים (הצעה שלא זכתה להיענות כמעט בכלל).

המארגנים רואים בכך מידה של חוסר הצלחה במשיכת הקהל המתאים. אך לעומת זאת, לא מעט מלקוחות הערוץ "נראו" בקרב הקהל בערבים השונים, דבר המלמד כי הם ביקשו לצרוך מרכיבים מגוונים של סל השירותים שהועמד לרשותם.

2. הפעלת ספרייה מקצועית

א. תיאור

הכוונה שעמדה מאחורי הרעיון להקים ספרייה בנושאים הקשורים לשירותי הערוץ המשפחתי הייתה לאפשר לכל המתעניין גישה נוחה אל ספרות מקצועית וספרי ילדים ונוער העוסקים בהתמודדות עם סוגיות מושפעות-גירושין.

קקהל היעד הראשוני נקבעו המשתתפים בפעילויות השונות של הערוץ, אך הספרייה נועדה לעמוד לרשות כלל ציבור ההורים הגרושים, הילדים והנוער, המחנכים והמטפלים. הציפייה הייתה, בין השאר, שאבות גרושים ישאלו ספרים עבור ילדיהם כאמצעי לקשר וכדי לחוש מעורבים בחינוכם.

ב. הפעלה ושימוש

מתנדבות המומחיות בתחומי הגיל הרך ומתבגרים – שאותרו על ידי המחלקה להתנדבות של האגף – ערכו רשימת ספרים וכתבי עת שראוי לרכוש, עובדות השירות המליצו על ספרים ומאמרים מקצועיים.

ארון ספרייה מוצב בפרוזדור של המחלקה לחיי המשפחה, באופן שכל מי שמזדמן לאחת העובדות שם יוכל לעלעל בתדפיסי מאמרים, כתבי עת וספרים אחדים – ואכן מספר קטן של הורים עשו זאת. הגישה לספרים מיוחדים ולספרי ילדים אינה חופשית, אלא נעשית דרך מזכירות המחלקה.

ג. הערכה

השימוש בספרייה איננו רב, אנשי חוץ טרם עשו שימוש בה. המנחות שרצו בכך צילמו מאמרים וחילקו למשתתפים בקבוצותיהן, בטיפול הפרטני משאילים להורים ספרי ילדים מתאימים, ספרים מקצועיים רבים הושאלו לעובדי האגף.

מרכיבי סל שלא הופעלו כלל

1. סדנאות נושאיות

א. תיאור

הסדנאות הנושאיות נועדו לאפשר להורים הגרושים המעוניינים בכך, להתעמק בנושאים ספציפיים (כגון בעיות גיל ההתבגרות בראי הגירושין וכד'). השירות אמור היה להינתן להורים שאינם מעוניינים בתהליך טיפולי אך מבקשים לרכוש ידע בנושאים חשובים לגידול ילדיהם על רקע הגירושין.

ב. הפעלה ושימוש

הסדנאות לא פורסמו כלל, כי למנהלות השירות לא הייתה תחושה שיתעורר ביקוש להן. מאחר ורוב נושאי ההרצאות שניתנו לקהל הרחב התאימו לפיתוח סדנא סביבם, קיוו לקבל אינדיקציה לצריכת הסדנאות מתוך מספר המשתתפים בהרצאות ומתוך הבעת התעניינות להמשך עיסוק בנושא – ומסקנותיהן היו שליליות.

יחד עם זאת, ייתכן ששיווק מסיבי של סדנאות מושכות היה מניב התעניינות מספקת.

2. מרכז מידע, ייעוץ והדרכה טלפוני

א. תיאור

כשמרכיב זה של הסל הועלה בעת גיבוש השירות, כוונתו הייתה לאפשר לברר בעילום שם סוגיות מטרידות הקשורות לגירושין. הוא נועד בעיקר לילדים ונוער, אך אמור היה להיות זמין לכל מבקש.

ב. הפעלה ושימוש

הצוות המנהל של הערוץ התפנה לעסוק בפיתוח מרכיב זה של הסל מאוחר יחסית במהלך התכנית, ומתוך גישה ספקנית שנבעה ממיעוט הטלפונים שנתקבלו בשעות קבלת הקהל הרגילות של השירות, שפורסמו בהרחבה.

הפעילות הראשונה שנעשתה הייתה פנייה למספר נשים בוגרות הקבוצה הטיפולית הראשונה שהושלמה מספר חודשים קודם לכן, כדי לעניין לשמש כמפעילות "הקו הפתוח". תוכננה סדנת הכשרה בשיתוף עם המחלקה להתנדבות של האגף, ולפגישה הראשונה הגיעו רק שלוש נשים מתוך שמונה שהוזמנו. מאחר וברורים נוספים הראו כי אין לצפות להצטרפות נשים נוספות מקבוצת נשים אחרת שהסתיימה, הוחלט לבטל את הסדנא שתוכננה עבורן ובכך בעצם בוטלה הפעלת המרכיב הזה בכלל.

ג. הערכה

מנהלות השירות וחלק מחברי ועדת ההיגוי אינם בטוחים שיש צורך במרכיב זה בסל, גם אם הוא נכלל בתכנון הראשוני. קיימות מספר חלופות בעיר, שאינן מנוצלות דיין: קו החירום 106 מיועד גם לפניות על רקע מצוקה אישית ומשפחתית, ולרשות הפונים עומדות הכוונות של המחלקה; שעות קבלת הקהל של הערוץ המשפחתי הן הודמנות זמינה להתקשרות טלפונית. בשאלות מידע האנשים ממילא פונים ישירות למחלקה לחיי משפחה.

מעבר לכל זאת, מובעת על ידי מנהלות השירות עמדה מקצועית הטוענת כי התייעצות טלפונית אינה אפקטיבית והיא יכולה להזיק אם היא נתפסת על ידי הפונה כחלופה לטיפול או לברור יותר מעמיק, כאשר המקרה מחייב זאת.

תהליך הפעלת הסל

במהלך הפעלת השירות הוחלט להשתמש בשיטת ה- Case Management, כאשר כמנהל התיק נקבע העובד שערך את האינטייק ללקוח.

שימוש שכיח בשיטה זו נעשה לגבי לקוחות שבאינטייק הופנו לקבוצות טיפוליות, אך משאלה נפתחו, לא הופיעו כלל או הפסיקו לבוא אחרי פגישה אחת או שתיים. מנהל התיק הוא זה שפנה אל הלקוח בטלפון,

כדי לברר מצבו ולעודדו להצטרף לקבוצה. סידור זה היה תקף עד לפגישה החמישית של הקבוצה, ולאחריה הטיפול בשאלות של נוכחות והתמדה עבר לידי מנחי הקבוצה (כזכור, הוחלט כי אחרי הפגישה החמישית, הקבוצה "נסגרת" ואין מתקבלים אליה אנשים חדשים).

שלוש העובדות הבכירות שערכו את האינטייק נפגשו לעיתים קרובות ביניהן, ואחת לחודש נפגשו כל עובדי השירות, במפגשים בהם נמסר מידע על השימוש שעושים הלקוחות במרכיבי הסל השונים ועל בני אותה משפחה המשתמשים בשירות. כך ידעו מנחי הקבוצות מי מהמשתתפים משתמש גם בייעוץ פרטני, למשל, והאם האבות של ילדים בקבוצתם נרשמו לקבוצת הגברים, ומי מהם השתתף בהרצאה לציבור הרחב, ומי מאלה שהיו בטיפול פרטני הופנה לקבוצה טיפולית.

באינטייק ובמהלך ההתערביות, העובדים יצרו בקרב הלקוחות לגיטימציה מליאה ליהנות ממרב המרכיבים שבסל, כאשר לגבי המרכיבים הטיפוליים ההמלצה השכיחה הייתה לצרוך אותם ברצף, ולא במקביל.

אולם, היו מקרים מיוחדים שבהם כבר באינטייק הפנו אדם הן לקבוצה והן לטיפול פרטני בו זמנית, כאשר נתקיימה בעיה סבוכה או אינטימית מאוד שאין הקבוצה יכולה לתת מענה לה (כמו אב הגרוש פעמיים שסבל מסרבנות קשר משלושת ילדיו).

לדעת מנהלות הערוץ, המתודות של האינטייק היו טובות. לראייה, הייתה טעות רק לגבי שתי נשים שהופנו לקבוצות ונשרו על רקע חוסר התאמה נפשית. (אחרות נשרו על רקע של אילוצים אישיים טכניים).

הקבוצות הטיפוליות

פרק זה יעסוק בקבוצות הטיפוליות שהתקיימו במסגרת המפעל המיוחד.

בתקופת הפרוייקט הניסויי התקיימו 10 קבוצות: 4 קבוצות הורים (3 קבוצות של אמהות משמורניות וקבוצה אחת – ארוכת טווח – לאבות לא משמורנים), קבוצת מתבגרים אחת ו-4 קבוצות ילדים.

קבוצות האמהות התקיימו לאורך 20 מפגשים, קבוצת המתבגרים ארכה 10 מפגשים, קבוצות הילדים נמשכו 15 מפגשים וקבוצת הגברים היתה "קבוצת רכבת" מתמשכת, שפעלה כשנה.

נייחד תת-פרק לכל אוכלוסיית יעד של הקבוצות (הורים, ילדים), כאשר בחלק הראשון של כל תת פרק נציין את המטרות ואת המתודה של העבודה הקבוצתית ובחלק השני נציג נתונים שהפקנו בראיונות ובשאלונים.

קבוצות ההורים

רקע

1. מטרות הקבוצות הטיפוליות⁵

על פי מנהלי השירות, אלה המטרות של הקבוצות:

- הקבוצה מאפשרת תחושה של "שותפות גורל" ו"השוואה חברתית" על רקע נושאים משותפים אוניברסליים בתהליך הגירושין.
- הפחתת סטיגמה של המשתתפים – משפחות חד הוריות.
- הקבוצה מאפשרת התנסות בתפקידי תמיכה וייעוץ לחברי הקבוצה. התנסויות אלה הן מקור לבניית דימוי עצמי חיובי, לפיתוח כוחות ומיומנויות לשיקום חייהם.
- הקבוצה מהווה מקור מידע על משאבים חברתיים, אנושיים וחומריים- ומפחיתה את תחושת הבדידות והניכור.
- הקבוצה מהווה "מקום בטוח" להיעזר, להתלבט ולהתנסות בקבלת החלטות במסגרת חברתית שוויונית, וכן מקור לתמיכה רגשית וביטוי רגשות.
- הקבוצה מאפשרת העצמת כוחו של המשתתף.

2. הנושאים שעלו בקבוצות ההורים

להלן, הנושאים שהועלו ונדונו במפגשים:

---

5. לקוח מתוך "הערוץ המשפחתי: סיכום התהליכים הקבוצתיים", האגף לשירותים חברתיים, רחובות, 10/2002

שלבי הגירושין, הפרידה, משפחת המוצא, מקורות תמיכה חברתיים ומשפחתיים, התמודדות עם תגובות הילדים למשבר הגירושין, קשר אם-ילד, מקום האב בחיי הילדים, הורות משותפת, סגנון הורות משתנה במשפחות חד הוריות, בחירת בת/בן זוג ובניית זוגיות חדשה.

בקבוצת הגברים עלו נושאים נוספים כמו: מקומו של הגבר במערכת המשפטית, אני "חזק וחלש", הקשר אב-ילד, אני התלוי בגרושה ביצירת קשר עם הילדים.

3. הכלים הטיפוליים

המפגשים היו ברובם מבוססים על שיחות ישירות סביב הנושאים שפורטו לעיל, וכן נכללו בתהליך הקבוצתי מרכיבים דינמיים ואקזיסטנציאליים, המבוססים על עיבוד והבנה של חוויות העבר וההווה והשלכותיהן על חיי המשתתפים.

לפני כל פגישה, נקבעו מספר נושאים מרכזיים אך יחד עם זאת, התאפשר למשתתפים להעלות נושאים המשקפים סיטואציות בחייהם.

כמו כן, הופעלו במהלך המפגשים כלים טיפוליים השלכתיים שכללו ציור, יצירה, מטאפורות, שימוש בקלפים טיפוליים.

4. התהליך הקבוצתי בקבוצת הנשים

התהליך הקבוצתי התפתח באופן רב שלבי.

בשלב הראשון, הנשים הגיעו לקבוצה עם מטען רגשי רב, במהלך חמשת המפגשים הראשונים צורפו נשים חדשות.

רוב הנשים תיארו מצבים מעוררי חרדה ונוצרה תלות חזקה במנחות, וציפייה לעזרה ולפתרון בעיות. הצטרפות הנשים החדשות במהלך המפגשים העצימה את התחושות. בשלב זה, החשיפה נתפסה כמסוכנת, האינטראקציה הדומיננטית הייתה בין הנשים למנחות.

בשלב השני, נוצרה אינטימיות בקבוצה. הקבוצה נתנה אפשרות לחבריה לחוות חוויות של אמון, חשיפה, ביטוי רגשות ותמיכה. התקשורת הדומיננטית הייתה בין חברות הקבוצה לבין עצמן, תוך הפחתת התלות במנחות. הנזקקות וההיעזרות של הנשים אחת לשנייה נתנה תחושה של ביטחון וחזק.

בשלב השלישי, סיום ופרידה, הנשים עיבדו את חוויות הפרידה תוך התחברות למשמעות הפרידה עבור כל אחת מהן.

בתום הפעילות, הנשים המשיכו להיפגש באופן מסודר ועקבי בהרכבים חברתיים שונים.

5. קבוצת הגברים

הקבוצה הוגדרה כקבוצה פתוחה, שניתן להצטרף אליה בנקודות זמן שונות ולצאת ממנה על פי בחירה.

למעשה השינויים בקבוצה חלו בשלושת המפגשים הראשונים, ולאחר כ-10 מפגשים הצטרפו גברים נוספים. הגרעין הקבוע מנה חמישה-שישה משתתפים, שניים נוספים מצטרפים ויוצאים מדי פעם.

בשלב הראשון, בו היו שינויים, המיקוד היה על הכרות ומקומו של כל אחד בתהליך.

בהמשך, נוצרה אינטימיות בקבוצה, אמון, חשיפה, ביטויי רגשות – כעס, נקמה, תסכול – והרבה תמיכה. החלו חיבורים בין הגברים לבין עצמם. בשלב הבא, הקבוצה עוברת תהליך של קבוצת תמיכה מחד, והתמודדות עם נושאים טיפוליים, מאידך.

לאחר שאובחן צורך בכך, הוזמן לקבוצה עורך דין שהציג את הרציונאל של הליכים משפטיים כמו צו עיכוב יציאה מן הארץ, עקרונות לקביעת משמורת וכד'. נושא ההתחברות עם הילדים קיבל מקום מרכזי בשיחות.

הקבוצה נסגרה אחרי 35 מפגשים. אם תפתח קבוצה חדשה, יינתן בה מקום ל"וותיקים".

ממצאים

1. שאלון עמדות והתנהגויות

אנו מביאים בהמשך ריכוז ממצאי השאלון שהועבר לנשים בקבוצה הטיפולית שבמחזור השני, בשתי העברות: העברה "לפני", שבוצעה ממש עם פתיחת פעילות הקבוצה (N=12, כל המשתתפות) והעברה "אחרי", לקראת סיום המפגשים. (N=6, מתוך 8 מסיימות).⁶

הממצאים של השינוי שחל בין התשובות "לפני" לבין התשובות "אחרי" יוצגו באופן מילולי, בשל המגבלות החלות על ניתוח כמותי לאור המספר הקטן של הנשאלות ונשירה של כמה מהן במהלך הקבוצה.

השינוי נקבע במונחים של ההבדלים בין שתי ההעברות, בשיעור המשיבים בקטגוריות השונות שנוסחו בכל שאלה. בעמדה "ללא שינוי" בלוח שלהלן, סימנו בסימן "+" תשובות שכבר בשאלון "לפני" היו חיוביות מבחינת כוונת ההתערבות; בסימן "-" סימנו תשובות שהיו שליליות ובסימן "+-" סימנו תשובות שבשאלון "לפני" התפלגו בדפוס מעורב של חיובי ושלילי.

בנספחים ימצא הקורא התפלגויות מפורטות של שתי ההעברות.

---

6. חמש נשים נשרו עד המפגש החמישי ואחת במהלך התהליך. בין הנושרות נמצא הן גרושות ותיקות והן חדשות. אישה אחת נשרה כי התחילה ללמוד, ואחת כי מצאה בן זוג. שתי נושרות אחרות, מצבן הנפשי הוגדר כסוער עד כדי כך שלא יכלו להשתלב בדינמיקה הקבוצתית ואצל אחרת ההשתלבות לא נתאפשרה בשל דלות שפתה ויכולת התקשורת שלה. נראה שלגבי שלוש נשים אחרונות אלה תהליך האינטייק לא פעל כמצופה... הנושרת המאוחרת נשרה על רקע אישי.

לוח 1 . סיכום השינויים שחלו בתחומים שונים בקרב נשים שהשתתפו בקבוצה טיפולית

כיוון השינוי				התחום
הרעה	ללא שינוי	שיפור קל	שיפור משמעותי	
	מצב הבריאות +	המצב הכלכלי		המצב האישי
		שמירת זכויות		
	תחושת בדידות +	תחושת תסכול	תחושת כעס	תחושות
	תחושת בלבול+	תחושת בושה	תחושת אשמה	
	תחושת אי אמן +	תחושת חרדה	תחושת היפגעות	
	איבוד שליטה +		חוסר ביטחון	
	על המצב הרגשי של הילדים -	על הסדרי ראייה	על בעיות הילדים בבית הספר	ניהול שיחות עם בן הזוג לשעבר
	על תכניות לעתיד של הילדים -	על תשלומים		
בני דודים מצד אבא	משפחת המוצא שלך +	סבים מצד אבא		עידוד הקשר בין הילדים לבין:
	דודים מצד אבא -			
	אביהם +			
האם ולמי לספר על הגירושין (הרעה קלה)	מערכת יחסי הילדים עם -+ משפחתו של האב	האפשרות שתכירי בן זוג חדש	מערכת היחסים של הילדים עם האב	ניהול שיחות משמעותיות עם הילדים
	ציפיות הדדיות במשפחה חד הורית +-	אירועים משפחתיים משמחים מן העבר		
	לשאול ילדיך "מה קורה" בבית אביהם -			באיזו מידה את נוהגת:
	לבקש ילדיך לתווך בין אבא לאימא +			
	להעביר דרישות לבן זוג באמצעות הילדים +			
	כיצד לבנות משפחה חד הורית +	תחושות הילדים כלפי הגירושין	נטיית הילדים לשמור בסוד את דבר הגירושין	האם את חושבת שאת יודעת להתמודד עם הדברים הבאים:
	שמירה על חברים שלא יתרחקו +		לקיים הורות משותפת על אף הגירושין	

מן הלוח ניתן ללמוד על שיפור משמעותי שחל במספר נושאי מפתח, כגון בתחושות כעס, אשמה, היפגעות וחוסר ביטחון; בניהול שיחות משמעותיות עם הילדים על מערכת יחסיהם עם האב; בידע שמאפשר להתמודד עם נטיית הילדים לשמור בסוד את דבר הגירושין ובזה המאפשר לקיים הורות משותפת על אף הגירושין.

שיפור זה, יחד עם השיפור הקל שחל בתחומים רבים אחרים, מאפשרים לומר כי לתהליך הקבוצתי הייתה השפעה בכיוון שהציבה התכנית. אמירה זאת מתחזקת עוד על רקע העובדה שרוב הנושאים שבהם לא חל שינוי, היו חיוביים כבר עם תחילת ההתערבות, ולא ניתן היה לצפות לשיפור נוסף.

יחד עם זאת, צריך לשים לב לתחומים שהיו שליליים או בדפוס מעורב עם תחילת הפעילות, ושבהם לא חל כל שינוי – כאשר הציפייה הייתה שלתהליך הקבוצתי תהיה השפעה משפרת לגביהם.

2. הערכת השירות על ידי בוגרות הקבוצות הטיפוליות

א. הקדמה

בחלק זה נציג את הממצאים של ריאיון בוגרות שני מחזורים של קבוצות טיפוליות לנשים גרושות או בתהליכי פרידה וגירושין. קבוצה אחת הסתיימה באפריל 2001 והשנייה באפריל 2002. כל קבוצה כללה 20 מפגשים. בכל אחת משתי הקבוצות הופיעו ולו פעם אחת 14 נשים, כאשר הנושרות מנו 5 נשים בקבוצה הראשונה ו-6 בשנייה.

הראיונות בוצעו באמצעות הטלפון, על סמך שאלות פתוחות ודיבור נוסף. בראיון זה בקשנו לעמוד על התייחסותן האישית של המסיימות את הקבוצה אל ממדים שונים של השירות שניתן להן ועל תרומתן להן.

ריאיון טלפוני "שובר" את חיסיון הלקוח עליו הקפדנו לאורך תהליך ההערכה עד כה. כדי לא להיכשל במגבלה זו, מנחות הקבוצות יצרו קשר עם הבוגרות וביקשו את רשותן לביצוע הריאיון. בקבוצה הראשונה נענו ורואיינו 7 נשים מתוך 9 בוגרות, בקבוצה השנייה הסכימו ורואיינו 7 נשים מתוך 8 מסיימות. שיתוף הפעולה היה מלא.

בכל קבוצה השתתפו זו לצד זו נשים הנמצאות זמן רב יחסית בסטטוס של פרודות או גרושות – אותן נכנה "ותיקות" – ונשים שרק החלו את הליכי הגירושין או הפרידה, להן נקרא "מתחילות". אנו רוצים להדגיש מלכתחילה, כי לעובדה שהרכב כל קבוצה היה הטרוגני מבחינה זו נודעת חשיבות רבה להתייחסות ולתחושות של הנשים המרואיינות. הן התייחסו לכך כמעט בכל שאלה שנשאלו, ועל כך נרחיב בסעיפים השונים.

ב. השאלות

השאלות נסובו סביב המוטיבים הבאים:

- המנחות, תהליך ההנחיה והתהליך הטיפולי;
- תנאים פיזיים-טכניים;
- התהליך החברתי;
- תרומת הטיפול למשתתפות;
- המלצות לשיפורים או לשינויים.

כשיטת הניתוח המרכזית לתשובות שקיבלנו השתמשנו בניתוח תוכן, לפיה הבלטנו התייחסויות ייחודיות לצד חיפוש מכנים משותפים שכינסנו בקטגוריות תוכן.

המחזור הראשון (בין דצמבר 2000 לבין אפריל 2001)

התהליך הטיפולי

המנחות

שתי המנחות שהנחו בהנחיה משותפת את הקבוצה, נתפסו על ידי כמעט כל המשיבות באור חיובי, הן בתכונות אישיות כגון נחמדות ונעימות והן כמנווטות ומכוונות את התהליך הקבוצתי בעזרת שאלות והתערבויות מווסתות והן כמסייעות לנשים להיפתח, להשיג מודעות עצמית, לפתח יכולת לניתוח אירועים והתנהגויות מן העבר.

אולם, חלק ניכר מן המשיבות טענו כי הן לא סייעו באופן ישיר למציאת תשובות לשאלות ולמציאת פתרונות. ניכר כי רוב הנשים ציפו לתיפקוד יותר אינסטרומנטלי של המנחות ובלשונן "הן לא ממש אמרו לנו איך ומה לעשות (למרות שרצינו בזה)", שאלו שאלות ולא היו להן פתרונות; לא נתנו לנו טיפים קונקרטיים".

חלק מן המשיבות "הוותיקות" טענו לגבי עצמן כי הן "תרמו יותר מאשר נתרמו", אחת הטילה ספק אם המנחות "באמת יכלו להתחבר תמיד לחוויות" של המשתתפות, אשר חוו על בשרן את תהליך ההיפרדות והגירושין.

מאוחר יותר נראה נתונים על שביעות רצון מן הקבוצה ועל תועלות שקיבלו ממנה – אך את אלה הן אינן מייחסות למנחות.

תחומים בהם חלו שיפורים או שינויים בעקבות הקבוצה

גם המשיבה האחת שטענה שאצלה לא השתנה כלום ודבר לא השתפר, ידעה לומר שנוספו לה חברות שנתנו לה תמיכה; משיבה אחרת מסרה על שינוי אחד בלבד: "הרווחתי חברות, תמיכה הדדית עד היום" וגם כי קיבלה עצה מעשית מן המנחות ששינתה לטובה את כל מהלך ענייניה – להחליף עורך דין. משיבה שלישית טענה שהקבוצה עזרה לה בכל – בתחום הרגשי ובתחום החברתי.

שאר הנשים היו ספציפיות יותר: (בעקבות הקבוצה) "האמונה באחרים חזרה, חזרה היכולת לסמוך על אחרים"; "לפני הקבוצה הרגשתי סוג ב', בקבוצה ראיתי נשים נאות וטובות שגם להן זה קרה והן גרמו לי להרגיש טוב בזה שאני לא לבד"; "צמחתי עם גילוי הדברים שלא הייתי מודעת להם"; "למדתי למזער נזקים אצל הילדים"; "קיבלתי יותר ביטחון – היום אני יותר חזקה ועצמאית"; "עצם היציאה מן הבית במצב הלא טוב בו הייתי עזר לי". בסך הכל, שלוש נשים "נוכחו לדעת שהן לא לבד" ושלוש נשים אחרות התבטאו כי "הרוויחו חברות ותמיכה".

האם נשארו נושאים חשובים ביותר שלא הספיקו לברר בקבוצה?

ארבע נשים השיבו בשלילה ואילו שלוש האחרות טענו כי לא הספיקו לדון או לא קיבלו תשובות מספיקות בקשר לילדים.

האם הזמן נוצל כראוי?

כל המשיבות אמרו כי הזמן נוצל כראוי.

האם משך הקבוצה הספיק?

4 משיבות אמרו כי הזמן הספיק, ושלוש האחרות טענו כי נדרשים עוד 5 עד 10 מפגשים.

האם היו דברים בתהליך הטיפולי שהפריעו?

שלוש נשים לא מצאו דבר בתהליך הטיפולי שהפריע להן; לאחרות היו טענות מסוגים שונים:

- החזרה אחורה לימי משבר הגירושין הראשוניים (הייתה זו משתפת "ותיקה") והצורך לשלם עבור הקבוצה.
- הציפייה שלא התממשה "שילוו אותה לרבנות, כמו שעובדת סוציאלית עושה".
- בהתחלה הפריעה ההטרונגויות של הקבוצה, אי התאמה מבחינת השכלה – אך תחושה זו התפוגגה אחרי שהנשים התחברו ביניהן.
- דברים חדשים שלא הובנו או לא מצאו חן, בלבול והסעירו את המשתתפת בהתחלה, אך לדבריה "אחר כך הבנתי את טעותי".

לשתי משיבות הפריעה אי קבלת תשובות מספיקות בקשר לילדים – אחת מהן הציעה שיתקיים מפגש או שניים עם פסיכולוג שיוכל להשיב על שאלות מסוג זה.

התהליך החברתי

אחדות מן הנשאלות מסרו כי ממש בהתחלה האווירה הייתה קצת מתוחה, אך "כשנשבר הקרח" ויכלו להיחשף, נוצרו פתיחות, שיתוף, יכולת לבטוח אחת בשנייה, כבוד הדדי. כלן מציינות כהוכחה לקרבה שנוצרו, העובדה שהנשים נפגשות אחת לשבועיים גם אחרי זמן רב מסיום הקבוצה, "ויש בזה כיף ותמיכה הדדית".

לשאלה בדבר דברים שהפריעו בתהליך החברתי, התשובה השכיחה הייתה שלא היו כאלה. עם זאת, מספר נשים ציינו כי היו מקרים בהם הייתה התמקדות או התעכבות באחת מהן לזמן רב, בעיקר אם האישה המסוימת עברה באותו שבוע חוויות קשות – אך גם הוסיפו כי בסופו של דבר ניתן מקום לכל אחת וכלן הספיקו להתבטא במהלך הקבוצה. רק אישה אחת ציינה כי "התהליך החברתי לא התאים למצבה הטוב יחסית".

התנאים הטכניים

לגבי המקום עצמו, חמש נשים השיבו כי "היה בסדר"; שתיים העירו על היות החדר חסר חלונות, על תחושת המחנק שבכך ועל חוסר האפשרות לאוורר אותו.

נוחות הישיבה הייתה בסדר לכולן, משיבה אחת העירה כי מוטב לו ישבו על כורסאות, כי נאלצו לשבת זקופות מדי על הכסא.

שעת המפגשים הייתה בסדר עבור ארבע נשים, לשתיים היא הייתה קצת מוקדמת מדי ואחת ציינה כי מוטב היה לקיים את פגישות הקבוצה במקביל לקבוצת הילדים, כדי לנצל היטב אותה יציאה.

לגבי השאלה האם היו דברים טכניים שהפריעו, השיבו שש נשים בשלילה, אחת התלוננה על כך שהמעלית המובילה למקום הכינוס כבר לא פעלה כאשר היא אחרה למפגשים.

אלו דברים ראויים לשיפור, מה היו המשתתפות משנות לו יכלו?

משתתפות אחדות הציעו שהטיפול יעסוק יותר במתן עזרה מעשית, עצות קונקרטיות, הכוונה ומידע מדויק; יותר טיפים להתמודדות של אישה חד הורית עם התנהגות הילדים; להביא פסיכולוג מקצועי שייתן טיפים או להביא מנחות ממכון אדלר "עם תשובות".

מספר משתתפות הציעו שהקבוצה תהיה יותר הומוגנית מבחינת המצב האישי-משפחתי (משך הזמן שהנשים פרודות או גרושות, גילאי הילדים וכו'). הנשים המתחילות טענו שהן הבחינו בחוסר סבלנות אצל הותיקות – למרות שהן עצמן למדו הרבה מן הותיקות.

המלצות אחרות (כל אחת נאמרה על ידי אישה אחת אחרת) היו כדלקמן:

- שהשירות יהיה זמין הכי מוקדם שאפשר לנשים בתהליך פרידה וגירושין.
- ליצור קשר בין קבוצות הילדים לבין קבוצת האמהות (משיבה זאת טענה כי כך הובטח לה באינטייך – אך לא ידעה לומר כיצד ובשביל מה ייעשה קשר זה).
- להאריך את סדרת המפגשים ולא לקטוע אותה מסיבות מנהליות.
- ליצור הקבלה בין שעות קבוצת הילדים לבין שעות קבוצת האמהות.
- לשפר את המנחות, שיהיו יותר חזקות ודומיננטיות, שיהיה להן כוח להשפיע ולעזור באופן קונקרטי.
- לשנות (לאחר) את שעת המפגשים.

האם המשתתפות היו ממליצות על השירות לחברות במצב דומה?

כל המשיבות אמרו שאכן היו ממליצות, אך שתיים מהן סייגו זאת כך:

- אם תהיה מתכונת אחרת
- רק לבחורה שמתחילה בתהליך.

האם המשיבות היו מוכנות לחזור לקבוצת המשך?

ארבע נשים אמרו שלא היו חוזרות, מסיבות שונות: היום היא במקום אחר, לא מרגישה צורך, במצב אחר אולי כן.

שלוש נשים אמרו כי היו ממשיכות, כל אחת מהן בתנאי שונה:

- עם אותן הנשים או עם מעט מצטרפות;
- ובלבד שתהיה קבוצה הומוגנית;
- אם יעמיקו "בנושא הילדים".

התהליך הטיפולי

המנחות

המנחות זוכות להערכה רבה מאוד מפי הנשאלות, כולן ציינו את התאום (יוצא הדופן, המצוי, הטוב, היפה וכד') ששרר ביניהן; רובן שיבחו את יכולתן "לזרום עם המשתתפות ולהתאים עצמן לצרכים". כל נשאלת הוסיפה תארים כגון "היו נהדרות, גילו הרבה סובלנות וידע, ידעו לכוון, לחקור ולהוציא מאתנו דברים; עשו עבודה יסודית ומקצועית, התכוננו לכל מפגש, היו חמות אכפתיות, באו עם רצון לתרום ולעזור, הובילו לכיוון הרצוי.

הנשים שהתייחסו לתרומת המנחות להן, ידעו לומר רק באופן כללי "שהמנחות תרמו".

תחומים בהם חלו שיפורים או שינויים בעקבות הקבוצה

רק משיבה אחת (המוגדרת בעבודה זו "ותיקה") אמרה כי לא מרגישה שחלו אצלה שינויים, אך היא תרמה לקבוצה מניסיונה ומהידע שלה. אולם, האחרות ("המתחילות", בלשוננו) חידדו לה את המודעות שמצבה טוב יותר ממצבן, שסיימה שלב.

רק משיבה אחת הזכירה תרומה מוחשית: "למדתי גישה אחרת כלפי הילדים, אפילו אם באופן עקיף". שתי נשים אחרות התקשו להצביע בוודאות על "שיפור ממש", אך בהמשך לתשובתן ציינו כי השיגו יתר פתיחות, יתר בטחון עצמי וכוחות חדשים.

גם בקרב המשיבות האחרות חזר ונשנה המוטיב של השגת יתר פתיחות, לצד השגת יתר סובלנות, יכולת לשמוע אחרים ולראות את הצד השני; יותר אומץ לעשות דברים קיצוניים.

מספר נשים התייחסו לשיפורים שניתן לייחס לממד הקבוצתי של השירות: "נשים במצב דומה לשלי חיזקו אותי ועודדו אותי"; "מצאתי חברות"; "עלו בי מחשבות שמצבי יכול להיות יותר גרוע, כמו של האחרות"; "החברות שמצאתי חיזקו אותי שאני שווה, הבהירו לי שהחלק הגרוע ביותר נמצא כבר מאחורי, שעברתי את המשבר בהצלחה".

האם נשארנו נושאים חשובים ביותר שלא הספיקו לברר בקבוצה?

ארבע מתוך שבע הנשים ציינו כי לא נשארנו נושאים בלי טיפול; שתיים טענו כי לא הייתה התייחסות ראויה לנושא של הורות ואילו אישה אחרת מצרה על כך שלא הצליחה להעלות את הנושא של "מה יהיה, עד מתי" – כך בלשונה.

האם הזמן נוצל כראוי?

כל המשיבות טענו כי הזמן נוצל כראוי (מאוד, בהחלט וכד').

האם משך הקבוצה הספיק?

כל המשיבות טענו, בצורה זו או אחרת, כי הזמן לא הספיק, בעיקר כי לקח זמן עד שנוצרה פתיחות וכאשר זו נוצרה לבסוף, הסיום השאיר תחושה של קטיעה. לרובן יש תחושה כי קבוצה יותר ממושכת יכולה לתרום יותר. שתי נשים אף ידעות לנקוט בתוספת הזמן הדרושה: בין שישה עד שמונה מפגשים נוספים.

האם היו דברים בתהליך הטיפולי שהפריעו?

שש נשים אמרו כי דבר לא הפריע בתהליך הטיפולי; אחת טענה כי בהתחלה חוסר ההתחברות ששרר נטע בה ספק האם הטיפול יוכל להוסיף לה – חשש שנעלם בהמשך.

התהליך החברתי

כמעט כל הנשים ציינו כי "ההתחלה" הייתה בעייתית: הייתה חשדנות, המפגש לא זרם; רוב הנשים היו סגורות; היה קצת מתח; האווירה הייתה קצת מנוכרת. ואולם, ההמשך היה שונה: כל הנשים ציינו כי "אחר כך" (אחרי שלושה-ארבעה מפגשים, עם גמר התחלופה) כולן הפכו לשותפות, היה גיבוש טוב של אכפתיות, אווירה נעימה של תמיכה, פתיחות, חברות, נוח להיפתח, יחס של כבוד, חום. מלבד זאת, המשיבות לא יכלו להצביע על "דברים מפריעים" בתהליך החברתי.

התנאים הטכניים

שתי נשים מצאו פגם במקום עצמו: "קצת לא נעים, אין אוויר"; "קצת קודר, צריך לייפות אותו". כל השאר השיבו כי המקום היה בסדר ואף בסדר גמור, ואישה אחת הוסיפה כי "היה דיסקרטי ומבודד, ולא הפריעו לנו בכלל".

נוחות הישיבה זכתה לציונים הנעים מ-"לא משהו אבל סביר" ועד ל-"בסדר".

שעות המפגשים לא התאימו לשתיים מן הנשים, שעבורן "זה היה מוקדם מדי". (אחת מהן הציע לקיים את המפגשים בין השעות 21:30 עד 22:30). לגבי השאר, הזמנים היו "מעולים, בסדר, מתואמים עם כולן".

דברים טכניים שהפריעו צוינו על ידי שתי נשים: אחת הצרה על עזיבתה של הרשמת המתנדבת; אחרת על המעלית שלפעמים לא עבדה.

לכל השאר לא היו כלל טענות טכניות.

אלו דברים ראויים לשיפור, מה היו המשתתפות משנות לו יכלו?

אחת הנשים ציינה כי נראה לה הכול בסדר, תוך הדגשת הגמישות ויכולת ההתאמה לצרכים של המנחות. ארבע נשים התייחסו למשך הקבוצה כאל דבר מרכזי הטעון שינוי (אחת מהן אף הציעה להוסיף חצי שעה לכל מפגש). ההארכה תאפשר – לדבריהן – לממש את המטרה של מתן תמיכה וחיוק וכך להתאים את המתכונת לצרכים הספציפיים של כל קבוצה.

- הנשים גם העלו הצעות כלהלן:
- לא לאפשר "רכבת" יותר משני מפגשים, "כי התמשכות התחלופה מביאה אותנו לשאול למה אנו ממשיכות בזמן שאחרות עוזבות?"
- צריך להיות יותר ספציפי, לדבר על דברים יומיומיים מטרידים; יותר להתמקד בחינוך ובגישה לילדים יותר צעירים, לדבר על התחזקות מול הילדים.
- לקיים שתי פגישות בהשתתפות הילדים – מן ערב משפחתי שיתרום לילדים.
- לנסות להגיע להומוגניות מבחינת מצבן של הנשים המשתתפות.

האם המשתתפות היו ממליצות על השירות לחברות במצב דומה?

כולן השיבו בחיוב, בתשובות שכללו אמירות כמו בודדאי, מאוד, בהחלט כן.

האם המשיבות היו מוכנות לחזור לקבוצת המשך?

שש נשים השיבו בחיוב, בביטויים כמו "מאוד", "בהחלט" וסתם "כן". כולן ציינו (ואף זה היה התנאי של אחדות מהן) כי הרצוי הוא להמשיך עם אותה קבוצת נשים. מרואיינת אחת השיבה כי "עכשיו אני בסדר, אולי בעתיד – אך עם אותן הבנות".

ה. סיכום תמציתי של ממצאי שתי הקבוצות

מניתוח התשובות בשתי הקבוצות, ניכרת שביעות רצון כללית מרוב המרכיבים של השירות:

- מן התשומות המקצועיות;
- מן התשומות הטכניות;
- מן התהליך הקבוצתי;
- מן התוצאות החברתיות.

ניתן ללמוד על מידת שביעות הרצון מן השירות גם מתשובות הנשים לשתי שאלות אינדיקטיביות: המוכנות להמליץ לאחרות על השירות – וכאן הובעה נכונות גורפת – והנכונות להשתתף בקבוצת המשך, עליה השיבו בחיוב רוב הנשאלות.

באשר לתוצאות הטיפוליות: רוב הנשים ידעו למסור על שינוי חיובי כלשהו שחל אצלן, בעיקר בממדים הקשורים למיומנויות תקשורת בין אישית, שיפור הדימוי העצמי ורכישת דפוסי התמודדות. הנשים הספורות שטענו כי לא נתרמו כלל (חוץ מרכישת חברות) הן נשים "ותיקות", שעליהן ועל מקומן בקבוצה נרחיב את הדיבור בסעיף נפרד.

בנוסף לכך, מעל לשליש מן המשתתפות ציינו חסר והחמצה בתחומים מעשיים, הבולט שבהם תחום ההורות וההתמודדות עם הילדים. נראה שנשים אלה לא הסתפקו או לא החשיבו מספיק את הדינמיקה הקבוצתית שהתפתחה ואת ביטוייה הרגשיים וההכרתיים, ורצונן היה ביתר תכליתיות ועצות קונקרטיות.

צריך לבחון ממצאים אחרונים אלה על רקע המטרות שהציבו המנחות לתהליך הקבוצתי והמקום שהוקצה לנושאים פרקטיים אלה.

אכן, מספר מפגשים הוקדשו לנושאי ההורות, במטרה לשפר את התקשורת עם הילדים ולפתח דפוסי התמודדות מתאימים – אך לא הוצבה מטרה לצייד את האמהות בטכניקות ובתגובות מעשיות, כאלה הנקראות בפיהן "טיפים".

מצד שני, הציפיות לסוג זה של למידה והטענה אכן קיימות בקרב חלק לא מבוטל של המשתתפות. בסעיף "המלצות" נתייחס לנקודה זו.

המנחות מסכמות את הקבוצות בלשון זו: "לאור ההתנסויות, ניתן לומר באופן ברור, כי הקבוצה הינה כלי חינוכי להתמודדות עם משבר הגירושין, הכוח והעוצמה הטמונים בקבוצה – תוך מתן הזדמנות להתייחס לנושאים הכואבים והייחודיים במסגרת תומכת מאפשרת ומוגנת – אין להם תחליף. ההיכרויות, על בסיס המכנה המשותף בין הנשים לבין עצמן ובין הגברים לבין עצמם, משמשים בסיס להתקשרויות ארוכות טווח".

קבוצות הילדים

רקע⁷

התקיימו קבוצות טיפוליות נפרדות לילדים בגילאי 6-8, לילדים בגילאי 9-11, ולמתבגרים בני 12-14.

1. מטרות הקבוצה

- לאפשר לילדים לבטא רגשות שונים המתעוררים בהם תוך כדי תהליך הגירושין של הוריהם ומתן לגיטימציה לרגשות אלה תוך מתן תמיכה והכלה מהמנחות ומקבוצת השווים.
- הפחתת תחושת החריגות והבושה. תוך כדי הקשבה לסיפורים של אחרים מקבל המשתתף אישור על כך שאין הוא חריג או יוצא דופן.
- העלאת הדימוי העצמי שנפגע במהלך הגירושין, על ידי יצירת חוויה חיובית של השתייכות ושותפות בקבוצה.

2. נושאים שעלו בקבוצות

הנושאים שעלו בקבוצות קשורים לתכנים המעסיקים ילדים שהוריהם נמצאים בהליכי פרוד וגירושין; בושה, סוד, אשמה, קונפליקט נאמנות, הפנטזיה שההורים יחזרו לחיות יחד, רגשות כלפי בן/בת הזוג של ההורה (וכלפי הילדים של בן/בת הזוג, או כלפי הילד המשותף).

3. האמצעים הטיפוליים

המנחים השתמשו הן בכלים השלכתיים והן בשיחות ישירות. הכלים ההשלכתיים כללו סיפורים, סרטים, עבודת קולאז', ציור, בצק וכד'. כך, למשל, הילדים נתבקשו לצייר את משפחת הדגים שלהם, לאחר שהוקרא להם הסיפור "כמו דג במים" של אילן לזרוביץ.

לאחר שהילדים התרכזו בעבודה האישית, הקבוצה התכנסה וכל ילד שיתף את האחרים בעבודתו האישית.

ככל שהיה יותר אמון בקבוצה ועם התפתחות התהליך הקבוצתי, נוקקו המנחים פחות לכלים השלכתיים והרבו בשיחה ישירה.

---

7. לקוח מתוך "הערץ המשפחתי: סיכום התהליכים הקבוצתיים", האגף לשירותים חברתיים, רחובות, 10/2002

4. התהליך הקבוצתי

התהליך התאפיין בזהירות, חשש וסגירות בתחילת הקבוצה ובהדרגה התפתח ליצירת חוזה, תיאום הציפיות ובניית האמון. התגבשה בקבוצה אווירה מקבלת ומכילה, אשר איפשרה שיתוף במצבים בינאישיים אליהם נקלעו הילדים. הילדים סיפרו על מצבים מחיי היום יום בחברה ועם ההורים, בהקשר של הגירושין. הילדים הזדהו עם המצבים הללו ושיתפו זה את זה ברגשותיהם. לאורך התהליך התפתחה אינטימיות וקרבה וקושי להיפרד ולסיים את הקבוצה תוך בקשה להמשך המפגשים.

5. מקום ההורים בתהליך

לפני תחילת התהליך התקיימה פגישה קבוצתית עם הורי הילדים, מתוך מחשבה שההורים צריכים להכיר את המנחות ולשמוע על מטרות הקבוצה, דברים שיקנו להם תחושת ביטחון לקראת מתן ברכת הדרך לילדיהם.

יש להניח כי רוב ההורים העבירו לילדיהם מסרים חיוביים באשר להשתתפותם בקבוצה. יחד עם זאת, היו ילדים שהתקשו להתמיד ויש להניח שאי הרציפות קשורה בין היתר למסרים אמביוולנטיים שהעבירו ההורים.

המנחות מצאו לנכון "לחזר" אחרי ההורים ובמקרים מסוימים גם לחזר ישירות אחרי הילדים. בסיום הקבוצה התקיימה פגישה פרטנית עם כל אחד מן ההורים, על מנת לשתף אותו באופן כללי בתהליך שעברו הילדים, ובמידת הצורך ליתן המלצה ספציפית כגון אבחון או המשך טיפול. הפגישה התקיימה ללא נוכחות הילד, אך בידיעתו.

יש לציין כי בשיחות הסיום האישיות, ההורים הדגישו את הסיפוק שחשו הילדים מהשתתפותם בקבוצה. חלק מן ההורים דברו על כך שהילדים ראו שאינם לבד, חשו פחות צורך לשמור את "הסוד" והתנחמו "בצרת רבים". בנוסף ציינו חלק מן ההורים שינוי לטובה בהתנהגות הילדים. כך, למשל, ילד שהיה מרוחק מחברת הילדים בני גילו החל ליצור התקשרויות חדשות עם ילדים. ילדה שהיו לה יחסים קשים עם בן זוגה של האם, הצליחה להתקרב אליו ולהיות פחות אנטגוניסטית כלפיו.

המנחות מסכמות: ניתן לומר כי מקום ההורים בתהליך הוא חשוב, במיוחד כדי שההורה יאפשר וייתן לילדו את ברכת הדרך להשתתף ולהביע את עצמו.

הממצאים

1. קבוצת הילדים בני 9-11

אנו מציגים בהמשך לוח המסכם את השינויים שחלו בעמדות ובהתנהגויות של ילדים בני 9-11 שנה שהשתתפו בקבוצה טיפולית, כפי שעולה מן ההשוואה בין שאלונים שהועברו להם עם תחילת הקבוצה ואחרי סיומה.

כל העונים לשאלון "לפני" ענו גם לשאלון "אחרי", תוך רישום קוד אישי שאפשר לזווג את שאלוני שני המועדים עבור כל משתתף. סך הכול השתתפו וענו 8 ילדים.

בעמודה "ללא שינוי", הסימנים הנלווים לשכיחות מתארים מה היה כיוון התשובה עוד בשאלון "לפני", ביחס לתשובה "הנורמטיבית": (-) התשובה הייתה שלילית; (--) התשובה הייתה שלילית מאוד; (+) התשובה הייתה חיובית; (++) התשובה הייתה חיובית מאוד; (-+) התשובה הייתה נויטרלית.

השאלון המפורט מוצג בנספח.

לוח 2 . סיכום השינויים שחלו בתחומים שונים בקרב ילדים שהשתתפו בקבוצה טיפולית

התחום	כיוון השינוי (שכיחות)		
	שיפור משמעותי	שיפור קל	ללא שינוי
המצב בלימודים בתקופה האחרונה	1	2	3(-), (+)1, (-)1
המצב החברתי בתקופה האחרונה	2		4(+), 1(-)
מצב הרוח בתקופה האחרונה	5		1(+), 1(-)
האם הילד יכול להיות הסיבה לגרושי הוריו?			5(+), 2(+)
האם צריך לספר לאחרים על הגירושין?	לחברים הקרובים בכיתה 2 לחברים הלא קרובים בכיתה 3 למורה 2 ליועצת 1	לחברים הקרובים בכיתה 1 לחברים הלא קרובים בכיתה 1 (ע"פ הערת המשיב "לפעמים")	לחבר הטוב 7(+) למורה 1(-) למורה 4(+) ליועצת 6(+) לחברים לא קרובים 1(-) לחברים קרובים בכיתה 3(+) לחברים קרובים בכיתה 1(-) לחברים לא קרובים בכיתה 1(+) 2(+), 1(-)
האם להעביר מסר לאבא שאימא מחכה לכסף?	4	1	2(+), 1(-)
היש משהו שאתה יכול לעשות כדי שההורים ישובו להיות יחד?	1	1	5(+)
האם ילד יכול לגרום שהוריו ישובו לחיות ביחד?	1	1	3(+), 3(-)
האם אתה מרבה לחשוב על האפשרות שההורים יחזרו לחיות יחד?		2	2(-), 3(+)
האם אתה שומר על קשר עם בני דודים מצד אבא?		1	3(+), 1(-)
האם אתה שומר על קשר עם סבא וסבתא מצד אבא?		1	1(+), 2(+), 1(-)

ממצאי השאלונים שהועברו מראים על השפעה משמעותית של הקבוצה לגבי שיפור מצב הרוח של הילדים, ולגבי שינוי עמדתם ותגובתם ביחס להעברת דרישה כספית מאימא לאבא (הילד כבלדר) – שינוי מהסכמה והצדקה לאי הסכמה. השפעה בינונית נודעת לקבוצה על מצב הלימודים ועל אי שמירת הגירושין בסוד.

יש נושאים שבהם לילדים הייתה מלכתחילה עמדה התואמת את הכיוון אליו שאפו המנחות, כך שהקבוצה לא הייתה יכולה לשפר עוד יותר את המצב הטוב: האם הילד יכול להיות הסיבה לגירושיו הוריו, היש משהו שהנשאל יכול לעשות כדי שההורים ישובו לחיות יחד? גם המצב בדבר קשרים עם חברים היה טוב מלכתחילה.

תשובות מגוונות התקבלו לגבי שמירת הקשרים עם בני דודים וסבים מצד אבא, לרבות הרעה בקרב 25% מן המשיבים. כדאי יהיה בעתיד לבקש מן הנשאלים נימוקים לתשובותיהם.

המנחות מוסיפות מסקנות משלהן:

" לאור ההתנסויות, נראה כי קבוצה לילדים שהוריהם בהליכי גירושין הינה חשובה ומשמעותית, בייחוד בגיל החביון שבו לקבוצת השווים נודעת חשיבות רבה.

חמישה עשר מפגשים מאפשרים יצירת תהליך הדרגתי של בניית קשר ואמון. למרות הרצון שהביעו הילדים להמשך המפגשים, לא נראה שיש לכך מקום בהקשר לגירושין של הוריהם. יחד עם זאת, ייתכן ויש לשקול קבוצת המשך עם חוזה מחדש.

הילדים נתרמו כל אחד בדרכו בקבוצה, החוויה עבורם הייתה חיובית ומתגמלת "

2. קבוצת הילדים בני 6-8

בסיכום המפגשים של קבוצת הילדים בגילאי 6-8 אומרות המנחות כי למרות גילם הצעיר, הילדים היו מאוד ורבליים ומשתפים.

למרות זאת, חשנו בקושי להעביר להם שאלונים מורכבים במתכונת "לפני ואחרי" והצעתנו הייתה כי המנחות יקיימו עם כל אחד מן הילדים ראיונות קליניים מובנים עם תחילת המפגשים ועם סיומם – הצעה שנדחתה מחוסר תקציב.

בתשובות לשאלון קצר שהעברנו לאחת הקבוצות בגילאים אלה, ניכרת ההצלחה המליאה של הקבוצה לגבי עיצוב עמדות הקשורות לרגשי אשם ופנטזיות של הילדים ביחס לגירושין. לעומת זאת, כמעט כל הילדים ממשיכים להרגיש לא כל כך נוח או לא נוח לדבר על הגירושין הן עם אמם והן עם אביהם.

לקבוצות אלה נרשמו 10-12 ילדים, בפועל הן התחילו עם 8-9 ילדים וסיימו עם 5-6. הנשירה מיוחסת לקושי הטכני של האם המשמורנית להביא את הילד לפעילות ולהחזירו.

3. קבוצת המתבגרים בני 12-14

קבוצת המתבגרים לבני 12-14 נתגלתה כקשה ביותר להקמה ולתחזוקה. מתוך 14 נרשמים (בנים ובנות) החלו בפועל את הפגישות רק ארבעה (כולם בנים) ולבסוף נותרו רק שלושה. הקבוצה סיימה אחרי 10 מפגשים בלבד.

עם פתיחת הקבוצה הועברה סוללת שאלונים הבודקים עמדות והתנהגויות, אשר נלקחו מן הספרות המקצועית. בפגישה האחרונה – מועד שנקבע להעברת אותו שאלון עם גמר הקבוצה (העברת "אחרי") – לא הופיעו הילדים. מספר זימונים מאוחר יותר לא נענו.

לאור זאת, הוחלט לקיים עם כל אחד מן השלושה ריאיון טלפוני פתוח. ניסיון זה נתקל ברמת ורבלימציה נמוכה מאוד בקרב שניים מן השלושה, דבר שמשקף באיכות הממצאים שביכולתנו להציג.

שאלות סביב מניעי השתתפות וציפיות מן הקבוצה

בתשובות התערבבו נימוקים הקשורים ישירות לבעיית הגירושין עם ציפיות "נהנתניות". כך, אומר אחד הנשאלים כי סיבת בואו לקבוצה היא "שתעזור לו להרגיש יותר נוח עם הפרדה" ובאותה נשימה אומר "שיהיה לי שם כף". ציפיותו המרכזית הייתה שיעזרו לו להרגיש יותר נוח וכי הוא לא אשם בגירושין.

אחר אומר כי אמו הכריחה אותו לבוא, ואילו הוא ביקש לרכוש חברים חדשים. אינו יודע מה הייתה ציפיותו

השלישי לא הרגיש בסדר עם הגירושין והעובדה שההורים לא חיים ביחד. באשר לציפיות מן הקבוצה הוא אומר "ציפיתי שיהיו שם עזרה והנחיות איך להתגבר על זה".

נראה כי חיפוש הקלה למצוקות נפש היה מניע מרכזי בהצטרפות לקבוצה.

שאלות סביב התהליך והתוצאות

מה אומרים הילדים על מה שקיבלו מן הקבוצה, על מה הרשים אותם ביותר בקבוצה, על מה שהפריע להם ומה היו משנים לו יכלו? ואיך הם מרגישים מבחינה נפשית אחרי שהתנסו בקבוצה?

שלושת המשיבים מתייחסים בצורה זו או אחרת לשני היבטים מרכזיים: האחד הוא שההימצאות עם ילדים אחרים במצב דומה יוצרת תחושה חזקה שהם אינם היחידים עם "הבעיה הזו"; השני היא האפשרות שיצרה הקבוצה לשוחח באופן חופשי על נושאי הגירושין. "היה כף, בקבוצה הכרתי ילדים עם אותה בעיה"; "הקבוצה עזרה לי, ראיתי שאני לא היחיד שהוריו התגרשו"; "אף פעם לא דיברתי עם אחרים על הגירושין, רק שמה בקבוצה דיברתי".

שניים מן הנשאלים ציינו כי הסרט שראו הרשים אותם במיוחד: "היה יוצא דופן לראות שאנשים מסכימים לדבר בפתיחות כזו על הגירושין"; "הפתיע לראות שיש שם (בסרט) אותו דבר שקורה לך ולאחרים". אחד – הוורבלי יותר – ציין כי הקבוצה לימדה אותו לא להתבייש במצבו.

הדברים שהפריעו הם "שהפגישות התחילו קצת יותר מדי מאוחר"; "הקטע שכל פעם מישהו אחר לא הגיע ולא הכרנו מספיק"; צריך להשתדל כי "לא תהיה התנגשות עם חוגים אחרים".

כולם חשים שינוי נפשי כלשהו בעקבות הקבוצה: "אני מרגיש קצת יותר שליו"; "מרגיש יותר קל עם זה"; "אני יותר פתוח בנושא".

שאלות סביב מערכות יחסים

שניים מן המשיבים ציינו כי יחסיהם עם אמם "יותר פתוחים" בעקבות הקבוצה; לשלישי "לא שינה לו כלום".

נראה כי היחסים עם האב יותר מורכבים: אף שאחד המשתתפים חש "יותר פתיחות", שניים האחרים לא יכולים לדווח על שינוי כלשהו. ("לא מדבר אתו בכלל ולא יודע איפה הוא"; "הקבוצה לא שינתה לי בכלל בקשר לאבא שלי")

שלושת המשיבים מוכנים לדבר בפתיחות עם חבריהם על מצבם המשפחתי; כלם גם מוכנים להציע לילדים אחרים להשתתף בקבוצה דומה.

סיכום

על פי התשובות נראה כי הקבוצה השפיעה באורח חיובי על כמה תחומי-מפתח הקשורים לעמדות והתנהגויות כלפי "מצב הגירושין" בקרב הילדים. הקבוצה הצליחה להפיג ולו מעט מן הלחצים המתלווים לצורך "לשמור סוד", לדימוי של חריג ויוצא דופן, לאי וודאות כיצד לנהוג במצבים משפחתיים חדשים.

אין ספק כי מיעוט המשתתפים וההיעדרויות התכופות של חלק מהם פגמו באפקטיביות של הקבוצה.

דיון

סל השירותים והתערבויות

במישור התפעולי

לקראת סיום תקופת הניסוי, ניתן לסכם כי כל מרכיבי הסל **הטיפוליים** שתוכננו אך הועמדו לרשות הלקוחות (בהמשך נתייחס להיקף השימוש וקשיים שנתגלו); הופעל אחד משני המרכיבים של הדרכה וייעוץ ממוקד ומתוך שלושת המרכיבים להעמקת יידע שתוכננו, הופעלו שניים.

המרכיבים שלא הופעלו כלל – ייעוץ ומידע טלפוני וסדנאות נושאות לציבור הרחב – לא זכו לטיפול מקדם מספיק משום שלא נתפסו כמושכי קהל (ומכאן כלא מתבססים על צורך מוחשי) ולכן לא הוקדש להם מספיק מזמנן של מנהלות השירות, שהיה עמוס באין ספור המטלות שהציבו מרכיבי הסל האחרים.

המסקנות לגבי אי הנחיצות של שני שירותים אלה לא הוסקו מנתונים ישירים, כאלה שהיו מתקבלים בעקבות בחינת הביקוש להם לאחר הודעה על קיומם ושיווק מתאים (כי הרי הם לא גובשו דיים אף ברמה המושגית), אלא מתוך אינדיקציות עקיפות.

"הקו החם" הטלפוני נועד בעיקרו למתבגרים, שאינם מוכנים להודות בצורך לקבל עזרה וגיוסם לקבוצות טיפול או סוגי ייעוץ ממושך אחרים הוא בעייתי מאוד – ויעידו על כך הניסיונות להקים קבוצת מתבגרים בערוץ המשפחתי, שהניבו ארבעה מתחילים ושלושה מסיימים בלבד בפעם היחידה שהדבר נוסה. דאגת האמהות הגרושות לילדיהם המתבגרים וחיפוש תשובות לשאלות מטרידות לגביהם, עלו בעוצמה רבה בקבוצות הנשים ובטיפולים פרטניים, תוך מודעות לכך שמשבר הגירושין משפיע עמוקות על המתבגרים.

אחד הכיוונים המסתמנים בערוץ המשפחתי הוא לחבור למסגרות לא פורמאליות כגון "הפוך על הפוך" שנפתחה לאחרונה ברחובות, להגיע לשם לשיחות לא מחייבות עם המתבגרים ועם רכישת אמונם, לנסות למשוך אותם למסגרות השירות שיתאימו לצרכיהם.

ראוי, להערכתנו, לנסות את הקו החם, כל עוד אין נתונים בדוקים וישירים על אמצעי ייעוץ חלופיים בהם עושים שימוש בפועל בני הנוער.

הפעלת הסל סבלה בתחילה מעיכובים מנהליים הנעוצים ברמה העירונית ומהמתנה להתהוות צבר לקוחות לפתיחת הקבוצות הטיפוליות.

מאמצי השיווק שהושקעו על ידי מנהלות השירות היו גדולים ומגוונים, ככל שחלף הזמן התחדדה ההכרה בדבר הצורך בתכנית שיווק שיטתית והמשכית. זהו, להערכתנו, לקח מרכזי מהפעלת הניסוי: נחיצותו של תכנון השיווק מבעוד מועד, לרבות זיהוי פלחי הלקוחות, איתור גורמים מפנים במניפה רחבה ודרכי הגישה אליהם וכד'.

מנהלות השירות נקטו במספר טקטיקות שיווקיות: הן עסקו כל הזמן ב-reaching out, גם כאשר התקשרו לאבות כדי להשיג את הסכמתם בכתב להשתתפות ילדם בקבוצה, הציעו להם את שירותי הסל. היה חזרו

אחרי אנשים שהתעניינו אך לא הופיעו, וכן, למשך תקופת מה, אחרי הנושרים מן הקבוצות – אפילו תוך פנייה חוזרת אליהם במחזור הבא.

העובדות הבכירות של השירות – בעיקר צוות האינטייק והיישום – הוצמדו כל אחת מהן למגזר מוגדר שבכוחו להפנות לקוחות לערוץ המשפחתי (מערכת החינוך, היועצות והפסיכולוגים; מערכת הרווחה, הבריאות וארגוני נשים; מערכת בתי המשפט ובתי הדין). גם לתהליך השיווקי לקח זמן להמריא, אך אותות ההצלחה נראות בשטח, באשר כיום קיים זרם נרשמים-מתון אמנם אך המשכי – לשירותי הערוץ.

ברצוננו לציין כי הצוות המנהל יצר או ניסה ליצור קשרי עבודה כמעט עם כל שירות וארגון שעולה על הדעת, על מנת להביאם להפנות לקוחות לערוץ. בשלב מסוים אף הוחלט לפנות ישירות למשפחות עבורן קיים צו מבית המשפט להוצאת תסקיר לקראת גירושין-אך התוצאות היו דלות.

שיתוף הפעולה התוך ארגוני שהתפתח באגף הרווחה גם הוא ראוי לציון, אשר הביא לשילוב בפעולות הערוץ המשפחתי של המחלקה להתנדבות, המחלקה למתבגרים, המחלקה לעבודה קהילתית (אשר סייעה בקשר עם ועדי שכונות), פקידי הסעד לסדרי דין וכד'.

האם השירות נקלט בתודעה המוסדית והציבורית בעיר? תשובת מנהלי הערוץ היא חיובית, בהסתמך על העובדה שגם ללא פרסום מיוחד ממשיכים להירשם לקוחות, באופן שמתאפשרת פתיחת קבוצות נוספות.

מניתוחנו עולה, כי לא כל מרכיבי הסל היו מגובשים באותה מידה עם תחילת פעילות הערוץ, לא מבחינה מושגית ולא כל שכן מבחינה אופרטיבית. במשך תקופה מסוימת, עובדה זו מנעה ממשווקי הסל להציע ללקוחות או למתעניינים את כל המרכיבים של הסל באותה מידה של פרטנות ושל שכנוע עצמי.

הצוות המנהל של הערוץ הורכב ממומחיות בתחום הטיפולי, שבאופן טבעי נטו לפיתוח ההתערבויות הפרטניות, המשפחתיות והקבוצתיות. היעדר תשומות של מומחה לעבודה קהילתית עד לשלב מאוחר יחסית בפרויקט, מסביר בחלקו את האיחור היחסי ואת הקושי בפיתוח המרכיבים הקהילתיים של תכנית הניסוי.

הממצאים מראים כי הרוב המכריע מאלה שעשו שימוש בטיפול פרטני ובייעוץ ממוקד, לא שילמו את סך 20 ₪ שנקבע לכל מפגש. גם חלק מן האמהות בקבוצות ניסו להתחמק מתשלום-כולם בטענה של מצב כלכלי קשה.

אנשים שקיבלו הבטחת הכנסה הביאו אישורים לכך, אחרים דיווחו על גובה משכורתם הנמוך.

המטפלים לא הפסיקו את הטיפול עקב אי תשלום, ואף הביעו כעסם משנתבקשו לנסות ולגבות את הכספים – בטענה של ערוב תפקידים לא רצוי. בעוד שהתופעה דווחה בועדת ההיגוי, לא נקבעה מדיניות מחייבת בנושא.

במישור מימוש עקרונות הפעולה

ברעיון סל השירותים, צריך לעשות הבחנה בין הסל מול הפרט לבין הסל מול המשפחה. הסל מול הפרט מייצג אפשרות לבחור בין טיפול קבוצתי לטיפול פרטני (ולא יותר מזה) או בשניהם במקביל או ברצף, וכן בשאר המרכיבים הלא טיפוליים של הערוץ.

אולם, אחד מעמודי התווך של רעיון סל השירותים היה הרצון לאפשר לכל בני המשפחה הגרושה או בתהליך גירושין, ליהנות משירותי ייעוץ במתכונות הבאות:

- כל אחד מבני המשפחה משתתף בנפרד בקבוצה טיפולית או בשירותי ייעוץ,
- כל המשפחה, כיחידה אחת, משתתפת בשירותי ייעוץ או גישור (טיפול משפחתי).

הנחת היסוד הגלומה כאן היא שכדי להגיע לשגרת גירושין מכובדת ותקינה, להורות משותפת בונה, למניעת סרבנות-קשר מצד הילדים – הכרח הוא שיתנסו כל בני המשפחה בתהליך טיפולי או ייעוצי, באחת המתכונות שלעיל או בשתייהן יחד.

העובדים טוענים שככל שיותר מבני המשפחה עברו טיפולים והגיעו להבשלה ולמודעות לגבי יחסם לגירושין, כן התאפשרו טוב יותר הידברות משפחתית והגעה להסכמים. כל המשפחות שבהן שני ההורים עברו קבוצות, לבסוף הקונפליקט בתוכן יושב, הגיעו להסדר טוב והיחסים בין ההורים טובים. זה אמור לגבי אלה שמגיעים לקבוצות כשהם עוד בתהליכי פירוד וגירושין, וגם לגבי אלה שכבר היו גרושים.

אם שני ההורים מעורבים בתהליך טיפולי (גם אם כל אחד לחוד), זה המפתח להתמודדות טובה יותר של הילדים עם הגירושין.

למעשה, סל שירותים במתכונת זו הינו החידוש המרכזי שבתכנית רחובות, ואכן הם הוכיחו גם דבקות ברעיון וגם יכולת ראוייה לציון להעמיד את היצע השירותים לרשות הלקוחות.

באשר להשתתפות בני המשפחה כיחידים בערוץ, נוכל לסכם כדלקמן:

- היו 8 מקרים בהם שניים מבני המשפחה השתתפו כל אחד לחוד במסגרת טיפולית של הערוץ- מתוכם 7 אמהות וילדן ואב אחד וילדו.
- נרשמו 10 מקרים בהם שני ההורים ולפחות ילד אחד נטלו חלק (כל אחד לחוד) בשירותים הטיפוליים. עשרת המקרים האלה התפלגו כלהלן:
  - האבות: 3 השתתפו בקבוצות ו-7 בטיפול פרטני
  - האמהות: 6 השתתפו בקבוצות ו-4 בטיפול פרטני.

כל עשרת זוגות ההורים השלימו כבר את תהליך הגירושין שלהם. הקונפליקט המשפטי של עצם הגירושין וחלוקת הרכוש והסדרי הראייה כבר מאחוריהם. המאפיין המיוחד הוא שכל הזוגות נמצאים בריב על ההסדרים הפרקטיים של ביקור הילדים. אפשר להסביר את נכונות האבות הללו להיכנס לטיפול בכך, שכעת הם מרגישים פנויים לעצמם ובעיקר כדי לטפח את יחסיהם עם ילדיהם.

בסך הכול הערוץ העניק 20 טיפולים פרטניים וכ-80 אנשים השתתפו בקבוצות (תוך חפיפה מסוימת בין שני מרכיבים אלה); מהסתכלות בנתונים ניתן לומר שחלק לא מבוטל מן השירותים ניתנו במתכונת של השתתפות חלק או כל בני אותה משפחה, להבדיל מן המקרים בהם רק בן משפחה אחד הגיע לערוץ.

ראוי להדגיש שתי תופעות נוספות ומנוגדות : יש הורים גרושים המסתפקים בשליחת ילדיהם לערוץ המשפחתי ואילו הם עצמם אינם חשים בצורך בכך; יש מאידך הורים גרושים שהשתתפו בערוץ בנפרד, וילדיהם רשומים לקבוצות שעתידיות להיפתח בקרוב.

במתכונת השנייה, זו של התערבות משפחתית בדרכי תיווך או גישור, ראינו כבר שרק משפחה אחת עשתה שימוש במרכיב זה של הסל, ובהשתתפות ההורים בלבד.

מספר הנשים שהשתתפו בטיפול כלשהו בערוץ היה כמעט פי שלושה ממספר הגברים. התברר בדיעבד כי האבות לא היו זמינים לטיפול כמו האמהות, לא מבחינה גיאוגרפית ולא מבחינה נפשית, ועל כן גם כשנתנו את הסכמתם להשתתפות בניהם בקבוצות, מעטים נענו להזמנה ולהזדמנות שניתנו להם להשתתף בערוץ. סביר להניח שהאבות הגרושים הם פחות פתוחים לרעיון הטיפול מן האמהות, הן ככלל הגברים והן בשל היותם בדרך כלל לא משמורנים – עובדה הגורעת מהתמודדותם הישירה והיומיומית עם מצוקות ילדיהם.

כמו כן, התברר בדיעבד כי רמת הקונפליקט בין בני הזוג הגרושים הייתה גבוהה כל כך וכי יחסיהם טעונים כל כך, עד שההיעזרות שלהם באיזה שהוא סוג של טיפול או ייעוץ מערכתי הייתה בלתי אפשרית.

האם אנו יכולים לומר בוודאות כי רעיון המערכתיות המשפחתית בקרב גרושים הוא בלתי ניתן ליישום, על בסיס ההתנסות ברחובות? האם עלינו לוותר על מרכיב זה בשכפול השירות למקומות אחרים?

היות והצורך במפגש מתווך בין כל בני המשפחה הוא מוחשי (בשאלונים שהעברנו לילדים בני 6-8 בקבוצה הטיפולית הם ציינו את הקושי הגדול שלהם "לדבר עם אבא"), מן הראוי לבחון את ההיתכנות של הגישה בצורה יסודית. בפרק הדין בהמלצות נציע דרכים אחדות לשם כך.

מעורבות בקהילה של הערוץ המשפחתי

על פי גישתה של מנהלת האגף, המודל הרעיוני שאמור היה להנחות את המעורבות בקהילה של הערוץ המשפחתי התייחס למעורבות זו במונחים של מניעה ראשונית. מודל זה, שרק בחלקו יושם, כלל סדרה של פעילויות: הסברה לגבי ההשלכות והמחיר של הגירושין ביחס לילדים; יצירת מודעות לגבי הצורך בטיפול או בקבלת עזרה לכל אחד מבני המשפחה; חשיפת כלל הציבור למידע לגבי שירותים קיימים ודרכי הגישה אליהם; הפצת יידע לגבי התופעות שיש לשים אליהם לב בקרב ילדי הגרושים וכן בעיות בתפקוד ההורים; סוג של חינוך קהילתי סביב מוטיבים של הידברות בין בני הזוג והימנעות משגיאות לשם מניעת הידרדרות ביחסיהם שעלולה להקרין על הילדים, ובכלל זה שימוש במנגנוני גישור או תיווך. בין הכלים האמורים לממש כוונות אלה נמנים ערבי הסברה, הרצאות, סרטים, הפנייה לחומר כתוב וכד'. (אין לבלבל בין מניעה ראשונית לבין עבודה קהילתית, שלמתודות העיקריות של זו האחרונה אין מקום רב בתכנית טיפולית).

בהמשך לקו זה, הפעלת הסל מהווה מניעה שניונית שמטרתה למנוע התפרצות גורמי סיכון ובמצבים בהם יש כבר נזק, ההפניה לאבחונים או לטיפולים ממושכים מהווה מניעה שלישונית.

לדברי מנהלת האגף, הפעולות שנעשו בפועל בקהילה – הרצאות, כתבות יזומות, ערבי תיאטרון – נשאו אופי שיווקי ומטרתן העיקרית הייתה שיווק הערוץ ובכך הוחמצה במידה מסוימת ההזדמנות למניעה ראשונית.

הקבוצות הטיפוליות

הנושאים המועלים בהמשך מתייחסים לממצאים של הראיונות שבדקו את עמדותיהן של בוגרות שתי קבוצות טיפוליות, שנתבקשו להעריך את השירות.

חשיבות הממד החברתי התומך

הסיפוק מהקשרים החברתיים התומכים שהתפתחו בקבוצה, עובר כחוט השני לאורך כל הראיונות, והוא משותף לכל הפרופילים של משתתפות שזיהינו: "ותיקות" ו"מתחילות", אלה שטענו שלא נתרמו על ידי הטיפול ואלה שכן נתרמו, אלה שציינו לרעה את ההטרוגניות של הקבוצה ואלה ששבעו רצון ממנה.

על רקע זה, מפתיעה במידת מה ההפרדה שעושות המשיבות "הביקורתיות" בין עבודת ההנחיה והתהליך הטיפולי לבין השפעת הקבוצה החברתית, כאילו שזו האחרונה יכולה להיווצר ולהתקיים ללא התהליך עצמו.

האם השירות הוא סטיגמטי?

הייתה לנו "השערת צל" כי לעובדה שהשירות ניתן על ידי לשכת הרווחה עלולה להיות משמעות סטיגמטית, עד כדי הרתעת לקוחות פוטנציאליים להירשם לשירות. איננו יודעים, כמובן, האם הרתעה משוערת זו פעלה על אלה שלא נרשמו כלל, אך לא מצאנו שום עדות לדחייה או הסתייגות בקרב אלה שרואיינו, כאשר שאלנו באופן עקיף מה דעתן על המקום.

ההטרוגניות הקבוצתית

כאמור, בקבוצות השתתפו זו לצד זו נשים הנמצאות מספר שנים בתהליך הפרידה או הגירושין, ונשים שרק החלו בתהליך זה מקרוב נפרדו.

מה ההשפעות שהיו לעובדה זו על הקבוצה ועל התהליך הטיפולי? מדיבוב הנשים "המתחילות" התחוויר לנו כי הן נהנו והרוויחו מנוכחותן של "הותיקות", אשר סייעו את מלוא התהליך שעליהן עוד לעבור "ושרדו" אותו, מבחינת "והרי אנו לפניכן". הותיקות שימשו כדמויות התייחסות למתחילות, מי לשלילה ומי לחיוב; "קיצרו" להן את הדרך מבחינת ההבנה של השתלשלות הדברים הצפויה ואף שימשו להן אימא, כדברי אחת המשיבות. מספר נשים מתחילות הביעו ספק האם הנשים הותיקות "הרגישו בנוח".

הותיקות התלוננו על הצורך "לחזור לאחור", לדון בבעיות שמבחינתן הן נחלת העבר הלא נעים – ועל כן הן הרגישו לא נתרמות. אדרבא: הן תרמו לקבוצה ניסיון ויידע, ולהערכתנו הן השביחו את השפעת התהליך הטיפולי על המתחילות.

אנו חושבים שיש באפשרות הנתינה הזו אישור לערכן כאנשים "ששוים משהו". הקבוצה גם אפשרה להן לרכוש חברות חדשות המעריכות אותן- וכל אלה תורמים לחיזוק הדימוי העצמי, ואלה כנראה סיבות מספיק טובות כדי להישאר בקבוצה עד תומה.

בהקשרים שהעלנו מתבקשות תשובות למספר שאלות: האם שתי תת-קבוצות אלה מהוות אוכלוסיית היעד של התכנית במידה שווה? אם כן, כנראה שהתכנית אינה ערוכה לספק את הצרכים והציפיות של הותיקות יותר, כאשר הקבוצה היא "מעורבת". האם זה ריאלי לשאוף לבניית קבוצות ממוינות מראש ובנפרד לפי "ותיקות" ו"מתחילות" – לאור הקושי הגדול לגייס ולהחזיק מועמדות בכלל במספר מספיק?

שלב המפגשים הראשונים עד ל"סגירת" הקבוצה

למתרחש במפגשים הראשונים של הקבוצה נודעת חשיבות מכרעת לגבי עיצוב ההרכב והמתכונת בהמשך.

בארבעת המפגשים הראשונים מתקיימת תחלופה – עזיבות והצטרפויות – הקבוצה אינה יציבה והנשואות מתלבטות האם גם עליהן לעזוב. במצב זה, לא קיימים תנאים ליצירת אווירה אינטימית וחירת חשדנות. כמו כן, השילוב בין הותיקות למתחילות עדיין לא מצא את נקודת האיזון והספק לגבי יכולת "דו-הקיום" עלול לדחוף החוצה גם את אלה וגם את אלה.

אלה ש"מתמרדות" נגד התשלום שעליהן לשלם רק מוסיפות למבוכה ואי הנחת.

נציין כי בקבוצה הטיפולית הראשונה ביקרו בשירות ולו פעם אחת 14 נשים, עד המפגש החמישי נשרו 5 והתשע הנותרות התמידו עד סוף התכנית. בקבוצה השנייה, הופיעו ולו פעם אחת 14 נשים, 5 נשרו עד המפגש החמישי ואחת נשרה במהלך התהליך. 8 הנותרות המשיכו את הטיפול עד סופו.

האם ניתן למצוא סדירות כלשהי בדפוסי הנשירה? הנתונים הבאים, שנמסרו על ידי מנהלת התכנית, יעידו על כך:

ניתן לאפיין את מרבית הנושרות בקבוצה הראשונה כוותיקות, גם אם שתיים מהן נשרו על רקע בין אישי שאינו קשור למהלך התכנית. הרכב הנושרות בקבוצה השנייה כולל גם ותיקות וגם מתחילות. אישה אחת נשרה כי התחילה ללמוד ואחרת כי "מצאה" בן זוג. שתי נושרות אחרות, מצבן הנפשי הוגדר כסוער עד כדי כך שלא יכלו להשתלב בדינמיקה הקבוצתית, ואצל אחרת ההשתלבות לא נתאפשרה בשל דלות שפתה ויכולות התקשורת שלה. (נראה כי לגבי שלושתן תהליך האינטייק לא פעל כמצופה).

ברור לנו כי ארבעת המפגשים הראשונים מהווים תקופה קריטית, אך השאיפה לקצרה מתנגשת עם הצורך להבטיח מספר משתתפים אופטימלי.

המלצות

פתיחה

להלן נציג סדרה של המלצות, ממוינות לפי נושאים ותחומים. ההמלצות גובשו ממקורות שונים: חלקן הן פרי המסקנות של מעריך הפרויקט, חלקן הן הצעות שעלו בדיוני ועדת ההיגוי וחלקן הן פרי הראיונות שבוצעו עם צוות הניהול של הערוץ המשפחתי.

ההמלצות מיועדות הן להמשך הפעלת השירות ברחובות והן לגורמים המתעניינים בהקמת שירות דומה ביישובים או אזורים חדשים.

בנושאים מסוימים, בהם לא נוצרו התנאים לבחינתם האמפירית במסגרת עבודת הליווי וההערכה, נעלה שאלות שמן הראוי לבדוק בעתיד.

המלצות מרכזיות

אחת ההמלצות המרכזיות של עבודה זו היא שיש למצוא את הדרך שתאפשר לקיים טיפול מערכתי-משפחתי בהורים הגרושים וילדיהם.

בדרכים של סימולציה, ריאיון בעלי העניין, ניתוח שדה כוחות וכד' – ניתן להשיב על שאלות מקדמיות כגון: האם נמצא נכונות גדולה יותר לרעיון המערכתי בקרב משפחות גרושות מאשר בקרב משפחות בתהליכי גירושין? האם אפשר – והאם רצוי – לבנות את שיתוף הפעולה בין ההורים בהדרגתיות ובגישה עקיפה תחילה, במעין תיווך "מרחוק" (שאחד ממרכיביו יכול להיות הסכמה מראש על הנושאים שיטופלו במפגשים)? וכיצד באלה מאמצים "לבניית היתכנות" לרעיון חשוב אך קשה לביצוע. תיווך מדורג ויצירת חוזה מוקדם הם היסודות להמלצה זו.

המלצה מרכזית שנייה היא כי על השירות לנסות למשוך אבות רבים יותר לטיפולים קבוצתיים או פרטניים. כיצד ניתן להתמודד עם מיעוט האבות המגיעים לשירות? באופן כללי, אנו חושבים שהיענות האבות קשורה בעיית הפנייה, מבחינת מיקומו של האב בתהליך הגירושין ובעיבודו.

האבות שסיימו את כל ההליכים המשפטיים והם פנויים לניסיון לשפר קשרי ההורות שלהם מסתמנים כקהל יעד נוח לגיוס.

יחד עם זאת, האבות נבדלים אלו מאלו מבחינת עמדתם כלפי טיפול בכלל, מבחינת המשקעים העשויים לחסום את התפנותם להסתכלות פנימה, מבחינת ביטחונם העצמי שיצליחו לתפקד כהורים לנוכח חששם ממניפולציות של גרושתם וכד'.

על כן, יש לפתח מגוון של אפשרויות והזדמנויות לקרבם לשירות: בהזמנתם לערבים המוקדשים לאבות גרושים בלבד, בשירות טלפון ממושכות עם מנחות השירות, במשלוח חומרים כתובים השווים לכל נפש והמגרים לחשיבה סביב יחסי אבות-ילדים וכד'.

המלצה מרכזית שלישית מתייחסת לצורך לתכנן ולהפעיל כלים לשם מניעה ראשונית בקהילה, מעבר לפעולות לציבור הרחב שמטרתן היא שיווקית בעיקר.

המלצות בתחום השיווק והיישוג

- לבנות ולעדכן תקופתית תכנית שיווקית לשירות, בהנחיית גורם מקצועי המצוי גם בדינמיקה המיוחדת של שירותים מסוג זה.
בין השאר, התכנית השיווקית צריכה להתמקד בסוגיות הבאות:
  - לזהות ולאתר קבוצות יעד מובחנות, תוך פילוח הלקוחות הפוטנציאליים לפי השלב בו הם נמצאים (ראשית הליך הפרידה, הליכי גירושין מתקדמים, גירושין "טריים", גירושין "ותיקים" וכד').
  - להבנות מסרים דיפרנציאליים לכל קבוצת יעד.
  - לאתר דרכי הגישה המיטביות לכל קבוצת יעד מובחנת.
  - להתמודד עם תופעת הפער המספרי הגדול שבין אלה הנרשמים כמתעניינים בשירות לבין אלה המגיעים לפגישת האינטייק ולבין אלה המצטרפים בפועל למסגרות שנקבעו במשותף בינם לבין מראייניהם. התמודדות זו צריכה להוביל לתכנית "תחזוקה" של הממתינים בכל תחנה שבין הרשמה ראשונית ועד לפתיחת השירות (קבוצה, ייעוץ וכד'). אחד הרעיונות "התחזוקתיים" הוא להזמין מדי פעם את הממתינים למפגשים לא מחייבים בנושאים הקשורים לגירושין; רעיון אחר מתייחס לפתיחה מיידית של "קבוצת רכבת" לכל הממתינים לפתיחת הקבוצות, נשים וגברים כאחד. (ראה דיון קצר בהמלצות הנוגעות לקבוצות הטיפוליות).
- להראות נוכחות של נציג הערוץ בבתי הדין הרבניים ובבתי המשפט לענייני משפחה, על מנת ליצור מגע שיווקי ישירות עם לקוחות פוטנציאליים של השירות. כמו כן, יש להביא לידיעת השופטים והדיינים סיפורי הצלחה על פיתוח הורות בצל הגירושין, שנצרו בהתערבות טיפולית של הערוץ.
- להקים מועצה רב שירותית לעניין ילדי גרושים, ביישוב או באזור שבתחום פעולתו של השירות. מועצה זו תכלול נציגי שירותי החינוך הפורמאלי והלא פורמאלי, שירותי הבריאות, שירותי הרווחה וקהילה, ארגוני נשים, בתי ספר להורים, ארגוני מתנדבים (כולל ארגונים למען הקשיש לצורך יישוג סבים וסבתות), נציגי לשכת עורכי הדין, נציגי סניף הביטוח הלאומי, ארגונים המטפלים בנפגעי טראומה באופן כללי, ארגוני זכויות הילד, גורמים המטפלים באלימות בתוך המשפחה, אנשי דת העוסקים בגיטין וכל ארגון רלוונטי אחר. גרעין המועצה ניתן להקים עוד בשלב התכנון של השירות, גורמים מסוימים ניתן יהיה לגייס רק עם התפתחות הפעילויות והוכחת עשייה. המועצה תשמש כמסגרת להפצת מסרים בדבר "שימת לב לילדים בעת הגירושין ואחריהם", לאיתור מצוקות הנובעות מן הגירושין בקרב קהלי השירות של כל ארגון ולהפניית אנשים לערוץ, לפיתוח תורתי ולחילופי מידע וידע, לשותפויות בביצוע פעילויות המופנות לקהילה ועוד.
- לפתוח את השירות לקרובי משפחה של הגרושים וילדיהם, ולפתח עבורם מסגרות מיוחדות אם צריך. ההנחה היא שסבים וסבתות, למשל, עשויים להיות מעוניינים בדרכי התמודדות עם סוגיות גירושין של יקיריהם, המטרידות אותם עצמם, את נכדיהם או את הורי נכדיהם. מלבד החדשנות שבדבר, סבים וסבתות יכולים להשפיע על בני משפחותיהם לצורך את שירותי הערוץ.

המלצות לגבי הפעלת הקבוצות הטיפוליות

- להוסיף מראש שלב ב' לקבוצות הטיפוליות של האמהות, במתכונת של קבוצות לתמיכה עצמית. התמיכה העצמית לא צריכה לצרוך משאבים של הערוץ, מלבד אולי פגישת הכנה המוקדשת לנושא וייעוץ ארגוני ספורדי במסגרת שעות הקבלה. (עם זאת, יש צורך שהשירות תגבש "תורה" לעניין זה). המלצה זאת נובעת מהרצון שהביעו כמעט כל המשתתפות בכל הקבוצות שהסתיימו, בדבר המשך הפגישות ביניהן על רקע ההערכה הגבוהה שהן ייחסו לתמיכה שקיבלו מחברותיהן במהלך הקבוצה.
- הציפיות לריבוי עצות וטיפים: על מנהלי התכנית יהיה להחליט האם להיענות להן – דבר שעשוי להיות כרוך בתוספת מפגשים ואולי בהכשרה מתאימה למנחות- או להבהיר מלכתחילה כי אין לצפות למימוש ציפיות מסוג זה במסגרת הטיפול הקבוצתי. (ראה גם בהמשך המלצה על תקופת התחלופה).
- יתר התמקדות בנושאי הורות: מומלץ להקדיש יותר זמן לנושא, ואולי אף להפגיש את הנשים עם מומחים לתחום.
- הערות טכניות: ראוי להקדיש תשומת לב להערות שהושמעו לגבי תנאי האוורור וסידורי הישיבה.
- ההרכב המעורב של הקבוצות: על יסוד כל הנימוקים והניתוחים שצוינו בנושא, וכל עוד חלופת המיון המוקדם לשתי קבוצות אינה אפשרית, אנו מציעים להנהלת התכנית לשקול הרכב קבוצות שבהן מספר הוותיקות לא יעלה על 25% מכלל המשתתפות ולבחון שילובן בתהליך באופן שתגבר שביעות רצונן.
- תקופת התחלופה בקבוצות: אנו מציעים לשקול "לטפל" בתקופה זו בעזרת תכנית מיוחדת, שבתכניה ובשיטותיה תמזער את ההשפעה השלילית של חוסר היציבות, תתגמל את הנשארות ותניא את אלה המתלבטות מעזיבה. ייתכן כי בזמן זה ניתן להיענות לחלק מן הדרישות לעצות פרקטיות. כל המשתתפות צריכות לדעת ולהבין כי בתום התקופה מתחילה דינמיקה אחרת לחלוטין.
- לגבש טוב יותר את הדפוסים להפעלת "קבוצת רכבת", ולהכריע לגבי סוגיות כגון:
  - האם טוב שקבוצת "הרכבת" תכיל גם גברים וגם נשים, מבחינת הדינמיקה הצפויה להתפתח במפגשים?
  - האם קבוצת "רכבת" היא בהכרח "פתרון ארגוני זמני" עד שיבשילו התנאים לסגירת הקבוצה (מהם תנאים אלה?), או האם היא יכולה להימשך זמן רב יחסית כהתערבות העומדת בפני עצמה?
- במידה ומתקיימת "קבוצת אבות", יש לחתור לכך שהמנחה (או אחד המנחים אם הדפוס הוא של הנחייה בזוג) יהיה גבר. באופן מעשי, כוונה זו נתקלה ברחובות במציאות של מיעוט מנחים גברים ושל התשלום הגבוה שהם דורשים.
- מן הבחינה המקצועית גרידא, מומלץ לאפשר למנחות המיועדות של הקבוצות השונות – החשות צורך בכך – לפגוש את המשתתפים העתידיים באופן פרטני לפני תחילת הקבוצה, ולא רק במסגרת הקבוצתית בפגישתה הראשונה. באותה רוח, מומלץ לשתף את המנחות המיועדות בפגישות התקופתיות של מבצעי האינטייך, בהן הם מסכמים את חוות דעתם והחלטתם לגבי כל לקוח ולקוח. אולם, אין להתעלם מכך שפעולות אלה כרוכות בהוצאות כספיות נוספות (תשלום שעות עבודה למנחות).

- התכנית הניסויית כללה תקצוב נדיב של מדריכי חוץ עבור מנחות הקבוצה. בנושא זה, אחת ההמלצות היא לבחור בקפידה את המדריך באופן שיתאים, במימנויותיו וניסיונו, לסוג הקבוצה שתונחה על ידי מודרכיה. מנחי קבוצת המתבגרים, למשל, חייבים לקבל הדרכה ממומחה לקבוצת גיל זאת.

המלצה אחרת היא לנסות לאתר מדריכים מקומיים. כמו כן, מומלץ לרווח את מפגשי ההדרכה (לפעם בשבועיים) לאחר השליש הראשון של מפגשי הקבוצה הטיפולית. שתי המלצות אלה נועדו להזיל עלויות מבלי לפגוע באפקטיביות ההדרכה, כמהלך מכין לקראת הפיכת הערוץ לשירות קבע באגף, כאשר לא יעמדו לרשותו משאבי הפרויקט הניסויי.

- בעניין ההנחיה בזוג, נתגלו הבדלי דעות בין חלק מחברי ועדת ההיגוי לבין הצוות המקצועי, לגבי התנאים בהם ניתן לאשר. ועדת ההיגוי סברה כי רק בקבוצה המונה סביב 12 אנשים, יש הצדקה לנוכחות שני מנחים. הצוות המקצועי גרס כי בשל העוצמות שהנמשא מעורר, צריך שני מנחים בכל מקרה.

- מוצע לאפשר למנחים של קבוצות הילדים להופיע בפני קבוצות ההורים, כדי להעביר לאלה האחרונים מן התחושות ומן הציפיות המתעוררות בקרב הצעירים ביחס לסוגיות שונות בגירושין.

המלצות לגבי האינטייק

- מומלץ להעביר באינטייק כלי שיבחן את רמת הקונפליקט בין ההורים, כדי למיין מערכות משפחתיות בהן ניתן לעשות התערבות מערכתית.

המלצות כלליות

- לאור העומס הגדול שהשירות מטיל, מומלץ כי העומד בראשו יעבוד בהיקף של חצי משרה.
- יש לבחון העסקתו של מרכז פרויקט במשרה חלקית, שיעסוק בנושאי שיווק בעיקר, לפחות לשנה הראשונה של הפעלת השירות.
- באשר לסוגיית התשלום על ידי הלקוחות, מוצע לשקול תחליף לתשלום עבור חסרי האמצעים, בדמות מטלות לטובת הקהילה, שאפשר יהיה לתאמן דרך המחלקה להתנדבות.
- כאשר שירות כזה צומח מתוך מחלקה המיומנת בטיפול פרטני ומשפחתי ובסדרי דין, כל תהליך ההקמה הרבה יותר קל לעומת מצב בו צריך להקים שירות מן הבסיס, כאשר יש צורך לגייס סגל, לערוך סדנאות הכנה וכד'. אולם, לשימוש בעובדים קיימים יש "מחיר", הנובע ממגבלות בבחירת כוח האדם המיומן למטלות ספציפיות, הן טיפוליות והן אלה הדרושות לפיתוח ושיווק השירות.
- על אנשי רחובות לעשות כל מאמץ כדי להוציא לאור את התדריך להקמת השירות (כפי שהתחייבו כלפי המממנים) כדי להקל על מהלך השכפול של השירות במקומות אחרים, תוך כינוס הידע והניסיון הרבים שנצברו במשך שלוש שנים.

סיכום כללי

גיבושו הרעיוני של שירות מן הסוג של "הערוץ המשפחתי" מתבסס על הרצון לספק להורים הגרושים ולילדיהם מסגרת, שתסייע להם בשני תחומים:

- עיבוד התהליכים הרגשיים סביב הגירושין -לנוכח סכנת הפגיעה הנפשית תפקודית בהיעדר עיבוד זה;
- פיתוח יחסי הורים-ילדים תקינים ומקדמים, על אף הגירושין.

הקשר בין שני תחומים אלה הוא ברור, ומכאן התפיסה המציעה "סל שירותים" שיוכל למלא הן את הצרכים האינדיבידואליים והן את הצרכים המשפחתיים.

במבחן המעשה, הפרויקט ברחובות הצליח להעמיד לרשות הפונים את רוב השירותים שנכללו בתפיסת הסל והם ניתנו ברמה מקצועית גבוהה.

אולם, נותרו כמה שאלות תפעוליות מטרדיות, סביב מספר המשתתפים הנמוך שסיים את הקבוצות (הן בעקבות פתיחת קבוצות עם מספר קטן של משתתפים, הן בגלל נשירה משמעותית במהלך המפגשים); סביב מיעוט האבות שהשירות הצליח לגייס, סביב אי התשלום עבור השירותים הטיפוליים.

שאלות אלה מקבלות משנה תוקף, לאור העובדה שהפרויקט מימן פונקציות ופעולות שלא ייצאו קרוב לוודאי כשהערוץ יופעל כשירות מן המניין (כגון צוות בכיר מיוחד שעסק באינטנסיביות בשיווק הפרויקט וכן באינטייק ; שתי מנחות לכל קבוצה ; הדרכה חיצונית תכופה ומתמשכת; תקציב מיוחד לפרסום ולפעולות בקהילה וכד').

אי הפעלת הייעוץ המשפחתי-מערכתי בשל חוסר היענות של הלקוחות וההצלחה החלקית בלבד בהבאת משפחות שלמות לטיפול פרטני או קבוצתי, מצביעות על כך שהיה צורך לקיים הערכה מקדמית של ההנחות התכנוניות המרכזיות, כדי לבחון מבעוד מועד את היתכנותן וכדי לטוות אסטרטגיות מתאימות שיאפשרו את מימושן.

דומה ששירות כזה צריך לעסוק הרבה יותר בפעולות קהילתיות שיש בהן מימד של מניעה ראשונית, לצד המימד השיווקי.

הערות אלה אינן באות לגרוע במאומה ממקצועיותם ומסירותם של עובדי הפרויקט, מרצונם העז להתמודד עם מכשולים, מהצלחתם הטיפולית הבאה לידי ביטוי בממצאים המפורטים שהוצגו בעבודה זו.

נספחים

נספח מס' 1: שאלונים והתפלגות התשובות

ממצאי השאלון "לפני" למשתתפות הקבוצה (מחזור ב')

להלן נמסרים סיכומי התשובות שנתנו 12 משתתפות לשאלון "לפני". השאלות מופיעות בנוסח המקורי; הערכים שבתוך הלוחות מייצגים את מספר הנשים שבחרו בכל קטגוריה בכל שאלה נתונה. כאשר סך הכל אינו מסתכם ב-12, פירושו של דבר שמשתתפת אחת או יותר לא ענו על השאלה.

---

1. מהו מצבך המשפחתי?: (אפשר לבחור ביותר מתשובה אחת)

א. אני נמצאת בהליכי גירושין: 3 נשים

ב. התגרשתי: 6 נשים. שנת הגירושין: 01, 96, 01, 98, 99, 98

ג. מצב אחר, איזה?: 3 נשים (פרודה חצי שנה; פרודה; פירוד)

2. מהו מצבך הנוכחי בתחומים הבאים:

רע	לא כל כך טוב	סביר	טוב	לא רלוונטי	
	6	6			מצבך הכלכלי
	2	4	2	3	שמירת הזכויות שלך בהליכים המשפטיים
	2	2	8		מצבך הבריאותי

פירוט או הערות הבהרה:

הפרוד משלם מזונות כראות עיניו; ההוצאה לפועל עובדים לאט ובחוסר יעילות.

3. באיזו מידה המשפטים הבאים נכונים לגבייך בתקופה הנוכחית, בעקבות תהליכי הפירוד או הגירושין:

במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	בכלל לא	
1	3	5	3	אני חשה בדידות
4	3	3	2	אני חשה תסכול
1	1	2	8	אני חשה בושה
4	3	5		אני חשה כעס
2	3	3	4	אני חשה חרדה
	5	6	1	אני חשה בלבול
1	3	3	5	אני חשה אי אמון כלפי בני אדם בכלל
1	5	4	2	אני חשה חוסר ביטחון
1	3	3	5	אני חשה אשמה כלפי הילדים
	7	4	4	אני חשה איבוד שליטה
3	3	5	1	אני חשה עצמי פגועה

4. האם את מצליחה לנהל שיחות משמעותיות עם בן זוגך לשעבר בנושאים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם		
1	2	4	5	שיחות על בעיות הילדים בבית הספר
1	2	4	5	שיחות על המצב הרגשי של הילדים
1		4	7	שיחות על תכניות לעתיד של הילדים
2	1	2	7	שיחות על הסדרי ראייה
1	2	3	6	שיחות על תשלומים כספיים

5. באיזו מידה את מעודדת את הקשר בין ילדייך לבין האנשים הבאים:

לא רלוונטי	לא בכלל	במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה	
	4		5	6	אביהם
	4	2	1	5	דודיהם מצד האבא
1	2	3	3	4	סביהם מצד האבא
	4	1	3	3	בני דודים מצד האבא
			3	8	משפחת המוצא שלך

6. האם את מצליחה לנהל שיחות משמעותיות עם ילדייך על הדברים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם	
2	6	4	אירועים משפחתיים משמחים מן העבר
2	1	5	4 האפשרות שתכירי בן זוג חדש
2	2	4	3 ציפיותיכם ההדדיות במשפחה החד הורית
1	3	2	6 האם ולמי לספר על הגירושין
3	4	5	מערכת היחסים של הילדים עם האב
3	2	6	1 מערכת היחסים של הילדים עם משפחתו של האב

7. באיזו מידה את נוהגת לעשות את הדברים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם	
1	3	5	2 האם את שואלת את ילדייך לגבי "מה קורה" בבית של אביהם?
		2	10 האם את מבקשת את ילדייך לתווך בינך לבין בן זוגך לשעבר?
	3	9	האם את מעבירה לבן זוגך לשעבר דרישות באמצעות ילדייך?

8. האם את חושבת שאת יודעת להתמודד נכון עם הדברים הבאים:

יודעת היטב	יודעת פחות או יותר	לא כל כך יודעת	לא יודעת	לא רלוונטי	
6	4	2			תחושות הילדים כלפי הגירושין
2	2	1	3	4	הנטייה של הילדים "לשמור בסוד" את דבר הגירושין
2	8		1	1	כיצד לבנות משפחה חד הורית
	4		4	4	לקיים הורות משותפת על אף הגירושין
2	7	1	1	1	שמירה על חברים שלא יתרחקו

9. אנא, פרטי מה את מצפה לקבל או ללמוד בעקבות השתתפותך בקבוצה:

- ללמוד לפתוח את הדברים, ללמוד לדבר על עצמי ולהתמודד עם הדברים בפתיחות.
- ללמוד על דרכים נוספות להתמודד עם מצבים של משפחה חד-הורית, וכיצד לעזור לבת שלי להתמודד עם בעיות שנוצרות עקב אי-שיתוף פעולה ביני לבין אביה.
- לקבל כוח מן הקבוצה, כלים להתמודד עם הסטטוס החדש, הן לגבי אישית והן לגבי יחסי אם-ילדים; לקבל הכוונה וייעוץ, מצפן אל הלא נודע, מה יהיה איתי ועם ילדי, האם אני אבא טובה מספיק?
- פירוט לגבי התמודדות הילדים עם הגירושין.
- לדעת איך להתמודד רגשית עם הפרדה ולדעת איך להוציא את הכעס כלפי המצב והבילבול מתוכי. להפסיק לשאול למה זה קרה דווקא לי ולדעת להמשיך הלאה בלי נפילות.
- להיעזר ולעזור.
- שיתוף, פתיחות, לשמוע אנשים שנמצאים במצבי, כדי להתעודד וללמוד.
- כלים להתמודד עם מצבים מסוימים במשפחה.
- ידע להתמודדות עם הילדים ולהבין אותם טוב יותר.
- איך להתמודד עם ילדים בגיל ההתבגרות ועם תקציב מאוד קטן.
- חיזוק, אופן קשבת, כלים לפתרון בעיות בהן אני נתקלת.
- חיזוקים.

ממצאי השאלון "אחרי" למשתתפות הקבוצה (מחזור ב')

להלן נמסרים סיכומי התשובות שנתנו 6 משתתפות לשאלון "אחרי", מתוך 8 נשים שסיימו. השאלות מופיעות בנוסח המקורי; הערכים שבתוך הלוחות מייצגים את מספר הנשים שבחרו בכל קטגוריה בכל שאלה נתונה. כאשר סך הכל אינו מסתכם ב-6, פירושו של דבר שמשתתפת אחת או יותר לא ענו על השאלה.

1. מהו מצבך המשפחתי?: (אפשר לבחור ביותר מתשובה אחת)

א. אני נמצאת בהליכי גירושין: 2 נשים

ב. התגרשתי: 3 נשים. שנת הגירושין: 02, 98, 98 (אחת חייה עם בן זוג)

ג. מצב אחר, איזה?: אישה אחת (פרודה)

2. מהו מצבך הנוכחי בתחומים הבאים:

רע	לא כל סביר	טוב	לא רלוונטי
	כך טוב		
מצבך הכלכלי	1	2	
שמירת הזכויות שלך בהליכים המשפטיים	3	1	1
מצבך הבריאותי	2	4	

פירוט או הערות הבהרה:

3. באיזו מידה המשפטים הבאים נכונים לגבייך בתקופה הנוכחית, בעקבות תהליכי הפירוד או הגירושין:

במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	בכלל לא	
1	2	3	4	
				אני חשה בידחת
1	2	2	1	אני חשה תסכול
	2		4	אני חשה בושה
1	2	2	4	אני חשה כעס
	2	1	3	אני חשה חרדה
1	3	1	1	אני חשה בלבול
	3	1	2	אני חשה אי אמון כלפי בני אדם בכלל
	2	2	2	אני חשה חוסר ביטחון
	4		2	אני חשה אשמה כלפי הילדים
	5		1	אני חשה איבוד שליטה
	3	3		אני חשה עצמי פגועה

4. האם את מצליחה לנהל שיחות משמעותיות עם בן זוגך לשעבר בנושאים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם	
1	3	2	
1	3	2	שיחות על בעיות הילדים בבית הספר
1	1	2	שיחות על המצב הרגשי של הילדים
	4	2	שיחות על תכניות לעתיד של הילדים
1	1	3	שיחות על הסדרי ראייה
2	2	2	שיחות על תשלומים כספיים

5. באיזו מידה את מעודדת את הקשר בין ילדייך לבין האנשים הבאים:

לא רלוונטי	לא בכלל	במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה	
		1	3	2	אביהם
1		3	1	1	דודיהם מצד האבא
		4	1	1	סביהם מצד האבא
1		3	1	1	בני דודים מצד האבא
			3	3	משפחת המוצא שלך

6. האם את מצליחה לנהל שיחות משמעותיות עם ילדייך על הדברים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם	
5	1		אירועים משפחתיים משמחים מן העבר
3	1	2	האפשרות שתכירי בן זוג חדש
2	3	1	ציפיותיכם ההדדיות במשפחה החד הורית
	3	2	האם ולמי לספר על הגירושין
4		2	מערכת היחסים של הילדים עם האב
2	2	1	מערכת היחסים של הילדים עם משפחתו של האב

7. באיזו מידה את נוהגת לעשות את הדברים הבאים:

לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	לעיתים אף פעם	
1	2	3	האם את שואלת את ילדייך לגבי "מה קורה" בבית של אביהם?
	1	2	האם את מבקשת את ילדייך לתווך בינך לבין בן זוגך לשעבר?
	1	4	האם את מעבירה לבן זוגך לשעבר דרישות באמצעות ילדייך?

8. האם את חושבת שאת יודעת להתמודד נכון עם הדברים הבאים:

לדעת היטב	לדעת פחות או יותר	לא כל כך יודעת	לא יודעת	לא רלוונטי	
1	4	1			
					תחושות הילדים כלפי הגירושין
1	3				הנטייה של הילדים "לשמור בסוד" את דבר הגירושין
		1			כיצד לבנות משפחה חד הורית
	2			2	לקיים הורות משותפת על אף הגירושין
	4				שמירה על חברים שלא יתרחקו

הערוץ המשפחתי

שאלון למשתתפי הקבוצה לגילאי 9-11

משתתפים יקרים, שלום

שאלון זה נועד לשפר את עבודתנו, כדי להגיש לכם את השירות הטוב ביותר. אנא, ענו על כל השאלות. סמנו בעיגול את התשובה המתאימה לכם.

התשובות יישארו בעילום שם!

שם קוד _____ תאריך מילוי _____

(רשמו כאן כינוי, תאריך חשוב או פרט אחר שתוכלו לזכור אותו אם תתבקשו למלא עוד שאלון)

שאלה מס' 1: מה המצב שלך בלימודים בתקופה האחרונה?

- א. אני בירידה די גדולה
- ב. אני בירידה בינונית
- ג. אני קצת בירידה
- ד. אני במצב רגיל בלימודים
- ה. אני בעלייה בלימודים
- ו. אני בעלייה גדולה

שאלה מס' 2: מה המצב החברתי שלך בתקופה האחרונה?

- א. אני בכלל לא נפגש עם חברים
- ב. אני לפעמים נפגש עם חברים
- ג. אני נפגש עם חברים לעיתים קרובות
- ד. אני נפגש עם חברים כל הזמן

שאלה מס' 3: איך מצב הרוח שלך בתקופה האחרונה?

- א. אני שמח רוב הזמן
- ב. אני לפעמים שמח ולפעמים עצוב
- ג. אני עצוב רוב הזמן
- ד. אחר: _____

שאלה מס' 4: האם לדעתך יכול ילד להיות הסיבה לגירושין של הוריו?

- א. ילד אף פעם לא יכול להיות הסיבה לגירושין הוריו.
- ב. ילד לעיתים רחוקות יכול להיות הסיבה לגירושין הוריו.
- ג. ילד לעיתים קרובות יכול להיות הסיבה לגירושין הוריו.
- ד. ילד תמיד הוא הסיבה לגירושין הוריו.

שאלה מס' 5: האם לדעתך ילד צריך לספר לאחרים על גירושין הוריו? (סמנו עיגול סביב "כן" או סביב "לא", לפי בחירתכם).

לספר?

א. למורה שלו	כן	לא
ב. לחבר הטוב שלו	כן	לא
ג. לחברים קרובים בכיתה	כן	לא
ד. לחברים לא קרובים בכיתה	כן	לא
ה. ליועצת בבית הספר	כן	לא

שאלה מס' 6: אמא בקשה מדני שכשייפגש עם אבא יאמר לו שהיא מחכה לכסף ממנו. מה לדעתך דני צריך לעשות?

- להסכים לבקשה בלי הערות
  - להסכים ולהעיר שהוא לא אוהב את "התפקיד הזה"
  - לא להסכים ולנמק מדוע
  - להתחמק מהבקשה בלי להעיר הערות
- אחר: _____

שאלה מס' 7: האם אתה מרבה לחשוב על האפשרות שההורים יחזרו לחיות ביחד?

- א. חושב על זה כל הזמן
- ב. חושב על זה לעיתים קרובות
- ג. חושב על זה לעיתים רחוקות
- ד. לא חושב על זה בכלל.

שאלה מס' 8: האם אתה חושב שיש משהו שאתה יכול לעשות כדי שהורייך ישובו לחיות ביחד?

- א. זה לא בידי כלל
- ב. זה קצת בידי
- ג. זה לגמרי בידי.

שאלה מס' 9: האם לדעתך ילד יכול לגרום שההורים ישובו לחיות יחד?

- א. ילד תמיד יכול לגרום לכך
- ב. לפעמים ילד יכול לגרום לכך
- ג. ילד אף פעם לא יכול לגרום לכך.

שאלה מס' 10: האם אתה שומר על קשר עם **בני דודים** מצד אבא?

- א. שומר על קשרים חזקים
- ב. שומר על קשרים בינוניים
- ג. שומר על קשרים חלשים
- ד. לא שומר בכלל על קשרים
- ה. אחר: _____

שאלה מס' 11: האם אתה שומר על קשר עם **סבא ו/או סבתא** מצד אבא?

- א. שומר על קשרים חזקים
- ב. שומר על קשרים בינוניים
- ג. שומר על קשרים חלשים
- ד. לא שומר בכלל על קשרים
- ה. אחר: _____

שאלה מס' 12: בדרך כלל, מי מההורים מגיע לאסיפות הורים בבית הספר?

- א. אבא ואמא
- ב. רק אבא
- ג. רק אמא
- ד. לא אבא ולא אמא

שאלה מס' 13: מהם הרגשות שאתה חש כלפי הגירושין של הוריך? (שאלה פתוחה)

שאלה מס' 14: מה אתה מצפה להשיג כתוצאה מהשתתפותך בקבוצה? (שאלה פתוחה)

וודא כי ענית על כל השאלות. תודה רבה על שיתוף הפעולה!!